

Любов Шепель

**Матеріали Наукового архіву
Інституту історії України НАН України
про наукову і громадську діяльність
Федора Павловича Шевченка**

Пропоновані тексти та витяги із протоколів, стенограм, доповідей та інших документів, які розкривають внутрішнє, науково-організаційне життя інституту, роботу вченої ради, спеціалізованої вченої ради, наукових підрозділів інституту, містять численні приклади активної діяльності Федора Павловича Шевченка в роки його роботи в інституті (1949–1995 рр.), з перервою в 1968–1972 рр., коли він обіймав посаду директора Інституту археології АН УРСР. Вони яскраво ілюструють той факт, що його активна не тільки наукова, а й громадянська позиція щодо ряду проблем в тогочасній українській історичній науці, завжди відзначалася засадничою принциповістю і навіть вільнодумством. Виступи, заяви колег-науковців містять згадки про думки і позицію Федора Павловича в тих чи інших питаннях. Траплялося й так, що його думки, твердження, праці ставали предметом критики, і, навіть, резонансних обговорень. Прикладом може бути безпрецедентне за тривалістю та гостротою обговорення книги Ф.П. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» Розширене засідання Вченої ради тривало 8, 10, 13, 14 червня 1960 р. В ньому взяли участь найвідоміші вчені-історики. Наведений документ є яскравою ілюстрацією відстоювання Федором Павловичем своїх наукових засадничих переконань.

Основний блок архівних джерел, який висвітлює перебіг подій наукового і громадського життя Федора Шевченка в Інституті історії України НАН України, зберігається в Науковому архіві інституту. Представлені матеріали, відібрані з 15 справ фонду Інституту історії України НАН України є не тільки найцікавішими щодо наукової діяльності Федора Шевченка, а й показовими для розуміння характеру, поведінки й манери спілкування вченого з опонентами.

Архівні матеріали згруповано за основними тематичними блоками:

I. Тексти виступів та доповідей, що стосувалися важливих подій і фактів у політичній історії СРСР і УРСР, розвитку народного господарства й культури республіки, української історичної науки та все-світньої історії (оп. 1, спр. 218) – виступ в обговоренні питання «Роботи

товариша Сталіна в питаннях мовознавства і завдання істориків» (1950); оп. 1, спр. 350 – виступ на засіданні Вченої ради по обговоренню проекту схеми тематики показу досягнень соціалістичного сільського господарства Української РСР в головному павільйоні Республіканської с/г виставки (1951); оп. 1, спр. 222 – витяг з доповіді «Історичне значення віковичної дружби українського та російського народів» (1950); оп. 1, спр. 770 – виступ в обговоренні питання про перспективи розвитку історичної науки в республіці на 10–15 років (1958); оп. 1, спр. 167 – доповідь Ф.П. Шевченка «Про втілення досягнень історичної науки співробітниками Інституту» (1949); оп. 1, спр. 359 – витяг з «Бесіди співробітників Інституту історії АН УРСР з приводу лібретто опери “Богдан Хмельницький” з автором О.Є. Корнійчуком» (1952).

II. Виступи на обговоренні наукових доповідей колег-науковців із приводу чергових комуністичних з’їздів. Оп. 1, спр. 627 – виступ в обговоренні доповіді директора інституту О.К. Касименка «Завдання інституту в світлі рішень XX з’їзду Комуністичної партії Радянського Союзу» (1956); оп. 1, спр. 167 – виступ в обговоренні доповіді Ф.Є. Лося «Рішення XVI з’їзду КП(б)У» (1949).

III. Виступи з обговорення книг, навчальних програм з історії України для вузів, наукових проектів. Оп. 1, спр. 788 – виступ на нараді істориків західних областей України в обговоренні підручника «Історія Української РСР» (1958); оп. 1, спр. 358 – виступ в обговоренні нарисів «Історії Польщі» й «Історії Болгарії», підготовлених авторським колективом Інституту слов’янознавства АН СРСР (1952); оп. 1, спр. 221 – виступ на «Нараді по обговоренню макету історії Молдавії» (1950 р.); оп. 1, спр. 876 – виступ в обговоренні «Програми з історії Української РСР для педагогічних інститутів» (1959).

IV. Відповіді Ф.П. Шевченка на захист власних тверджень, думок, які він виказував у своїх працях, доповідях, а також полемічні тексти, їх обговорення науковцями. Оп. 1, спр. 968 – виступ Ф.П. Шевченка в обговоренні його книги «Політичні та економічні зв’язки України з Росією в середині XVII ст.» (1960); оп. 1, спр. 959 – ухвала за результатами обговорення книги Ф.П. Шевченка «Політичні та економічні зв’язки України з Росією в середині XVII ст.» (1960); оп. 1, спр. 291 – дискусія по доповіді Ф.П. Шевченка «Робота товариша Сталіна “Марксизм і питання мовознавства” і завдання історичної науки» (1951).

V. Текст статті «Про стан вивчення зв’язків українського народу з іншими слов’янськими народами» (оп. 1, спр. 934).

Виступи, обговорення, дискусії, інші документи, які містяться в опублікованих джерельних матеріалах, не тільки передають дух епохи, вони, передовсім, дають можливість розкрити багатогранну постать видатного вченого, громадського і державного діяча, вчителя для багатьох поколінь українських істориків, фундатора цілої школи дослідників середньовічної історії України – Федора Павловича Шевченка.

№ 1

ІЗ СТЕНОГРАМИ ВИСТУПУ Ф.П. ШЕВЧЕНКА
НА ЗАСІДАННІ ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ АН УРСР З ПРИВОДУ ОБГОВОРЕННЯ ДОПОВІДІ
Ф.Є. ЛОСЯ «РІШЕННЯ XVI З'ЇЗДУ КП(Б)У»

Київ, 10 березня 1949 р.

Рішення XVI з'їзду КП(б)У мають величезне значення для всього українського народу і для історії України як складової частини українського народу. Відомо, що історія виховує в наших умовах радянських патріотів. Виходячи з цього, як правильно відмічав Федір Євдокимович¹, історикам України є багато про що сказати. Бо це історія 40-мільйонного народу, який перший пішов за російським народом.

...² не показати цього – це не показати дійсну історію України, не показати і культуру, на яку сьогодні особливо звертають увагу.

Хочу зупинитись на деяких питаннях. Перечитуючи «Короткий курс історії України» кидається у вічі, що випадають такі важливі моменти, як боротьба українського народу за свою державність, майже до Жовтневої революції про це не маємо ні слова, а це має неабияке значення. Вороги писали, що українська нація – це не державна нація, і Грушевський це підкреслював, що на Україні легше створити кілька хорів, чим один батальйон, згодний до бою. На це питання треба звернути увагу, тому що в роботі все зводиться до одного, до возз'єднання українського народу, а возз'єднання може бути різними шляхами і в різних умовах, може пройти без участі українського народу.

У питанні про державність потрібно висвітлити ще розділ про роздрібленість і про галицько-волинське князівство. Коли ми візьмемо історію Молдавії, Чехословаччини, Сербії, то бачимо, що з XII–XIV ст. утворено національний організм, а чому нічого немає про Україну? Про державність українського народу треба підкреслити в історії України.

Тут Михайло Абрамович³ цитував слова товариша Сталіна з приводу підпису договору з Фінляндією. Ці слова настільки важливі для істориків, що я дозволю собі ще раз їх зачитати. Товариш Сталін говорив (зачитує цитату).

Я переглянув «Короткий курс» під кутом зору, чи проходить це червоною ниткою через усю роботу, і не знайшов цієї червоної нитки. Не показана особливість української нації, в чому з'являється ця особливість, чим відрізняється від сусідніх культур, чому про це не говориться.

Я вважаю, що український народ, який пригноблений був національно, свою культуру не загубив, а зберіг, і про цю властивість треба було більше сказати в «Короткому курсі», а так виходить об'єктивистське викладання фактів.

...⁴ і деякі проілюструю приклади. Мені здається, що з цим слід покінчити. Напр., стор. 39 (це стосується автора, тут є таке твердження, яке вносить плутання в питання культури) (зачитує). Виходить, що письменність була чужда народу. Мова повинна іти про ворожість пануючих класів...

З місця: - «Так це література».

- Так ви так і вкажіть - література.

І далі (зачитує). Але ми знаємо, що на Україні залишились не лише билини, а і щедрівки, весняні пісні. Чому це не одержало належної уваги? Це обіднення нашої науки. Є і таке формулювання (зачитує). Термін «схоластично» я не вживав би в «Короткому курсі». На це все потрібно звернути увагу.

З місця: - «Правильно».

На стор. 58 (зачитує). Мова тут іде про «Слово о полку Ігоревім». Такий величний твір для всіх східних народів. А ви приводите таке образливе порівняння. Краще ж використати прекрасний твір Белінського з приводу цього, але цього у вас нема. У вас сказано, що традиції збереглись в українських думках, а чому не написати - в українських народних думках, і які саме ці твори, які збагачували народну творчість?

Тут є і інші недоліки. На стор. 92 говориться (зачитує). Якось воно так викладено, що не зрозуміло, хто на кого впливає, хто кого вчить. І далі указано так (зачитує). Яка ж це восточнослов'янська письменність? Чому не вказати, що це українська письменність? Це прибіднює роль українського народу в світовій культурі.

На стор. 129 виглядає дуже бідно нарівні з іншими. Тут сказано і про плач й ін. А хоч би одним словом сказали, як боролись проти феодалів. Це треба показати, там де мова іде про боротьбу двох культур (зачитує). Я би хотів, щоб було сказано, до кого це відноситься.

На стор. 156 є така фраза (зачитує). Мені здається, що цю фразу треба розширити. Далі сказано - школа гуманітарна, а ще далі сказано, що він вивчав математику, геометрію. Яка це була гуманітарна школа, це школа була загальноосвітня.

На стор. 158 говориться тепло (зачитує). Мова йде про наш живопис. Но варто тільки згадати, що це були за портрети, щоб показати цей живопис. Згадайте слова Павла Алеппського: він порівнював цей живопис з італійським і віддає перевагу російському. Це повинні привести.

З місця: - «А чи це відповідає дійсності?».

Можна по-різному розцінювати це, звичайно, що слід критично відноситись до цього, але подати це треба.

Про взаємовплив двох культур: української та російської. У нас це питання розглядають в односторонньому аспекті - вплив російської культури на українську. Це не вірно. Десятки кращих представників

вийшли з України і працювали на спільній ниві. А тому тут можна прямо говорити про взаємовплив.

У нас проходить збіднення культури також і за мовним принципом. Український письменник, але пише на російській мові – відсівають до російської культури. І це невірно. Тоді від Коперника повинні відмовитись поляки і т. д. Потебня також писав на російській мові.

З місця: – «А Гоголя Ви теж відносите до української культури?».

Щодо Гоголя, вичерпну відповідь на це питання дав Д.З. Мануїльський: «Гоголь – це один з кращих живих прикладів взаємовпливу двох культур. І з цього погляду можна розглядати Гоголя не тільки російським письменником, але і письменником України».

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 167, арк. 80–86. Машинопис. Оригінал.

---

¹ Федір Євдокимович.

² Так у тексті.

³ Мається на увазі М.А. Рубач.

⁴ Так у тексті.

№ 2

ДОПОВІДЬ Ф.П. ШЕВЧЕНКА «ПРО ВТІЛЕННЯ ДОСЯГНЕНЬ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ СПІВРОБІТНИКАМИ ІНСТИТУТУ», ВИГОЛОШЕНА НА ЗАСІДАННІ ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АН УРСР

Київ, 12 грудня 1949 р.

Дирекція доручила мені зробити доповідь «Про втілення досягнень історичної науки співробітниками Інституту». Я до деякої міри у скрутному становищі. Мені прийдеться говорити про необхідність того, що всім зрозуміло, проти чого ніхто не виступає. Але разом з тим мені прийдеться говорити про те, як посилити зв'язок нашого Інституту з життям, як нам, невеликому загонові великої армії радянських істориків втілити в життя досягнення радянської історичної науки.

Прийдеться говорити про те, що наш Інститут повинен зв'язатися ще більше з життям, з практикою, зробити свою тематику ще більш актуальною.

В нашій країні побудовано соціалізм, наш народ приступив до побудови комунізму. Побудова комунізму означає, що в нашій країні повинно розширитися виробництво матеріальних благ, ще на вищий рівень піднятися культурний рівень нашого народу.

В цій справі важливе місце належить радянській науці, радянським вченим всіх галузей науки.

9 лютого 1946 р. товариш Сталін у своєму виступі перед виборцями Сталінського округу м. Москви звернувся до великої армії науковців

нашої країни, поставивши перед ними завдання в короткий час наздогнати і перегнати зарубіжні країни в справі розвитку науки.

Для вирішення цього завдання створені всі умови в нашій країні. Уряд, партія виявляють велике піклування в справі розвитку нашої радянської науки, яка відрізняється від науки в капіталістичних країнах, що служить трудящим, а не купці експлуататорів. Що може бути ще важливішим для наших вчених, як те велике захоплююче завдання: допомогти країні в можливо короткий час досягнути вищих форм суспільного життя – комуністичного ладу¹. Це мета всього прогресивного людства і ця мета здійснюється в нашій країні.

Наш народ гордиться тим, що він перший прокладає шляхи людству до нового суспільства. Але гордиться тим має право той, хто приймає активну участь у здійсненні цього великого завдання.

Не можуть бути осторонь від цього великого завдання наші вчені, що є новою інтелігенцією, яка вийшла із народу, тісно зв'язана з народом, інтелігенція, що принципіально відрізняється від старої буржуазної інтелігенції тим, що вона не знає ярма експлуатації, ненавидить експлуататорів і готова служити народам СРСР вірою і правдою.

Наша інтелігенція, науковці – це загін будівників комунізму. Наша трудова інтелігенція вірно служить всьому народові, всі свої таланти і здібності віддає для того, щоб укріпити і розвинути радянський лад, укріпити міць нашої країни.

Завдання перед науковцями поставлені великі. Ці завдання з розвитком науки не вичерпуються, не зменшуються, а розширюються. Та інакше і бути не може, бо коли наука пов'язана з життям, яке не стоїть на одному місці, а розвивається, то і наука повинна розвиватися. Наука розвивається разом з розвитком суспільства, як необхідний наслідок його розвитку і разом з тим є умовою цього розвитку. Це стосується всіх галузей науки, в тому числі історичної. Історикам не приходиться доказувати, яке велике значення має історична наука в справі виховання нашого народу в душі нового комуністичного суспільства.

Історична наука, як і кожна наука, за своїм змістом, формою і призначенням взагалі має громадський, колективний характер. Це особливо наглядно можна побачити на прикладі історичної науки. Можна сказати, що історія, поряд з літературою, більш усього зацікавлена у широкого читача², особливо у радянського громадянина. Але є наука і наука. Є наука відірвана від життя, від потреб народу, наука, яка замикається в собі, це наука для науки. До творення такої науки не один раз закликав наших вчених товариш Сталін. Товариш Сталін закликав до тісного зв'язку науки з практикою, закликав до того, щоб у науці ломалися старі заскорузлі норми.

Товариш Маленков у своїй доповіді про 32 роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції говорив: «За останній час спів-

дружність науки з виробництвом, вчених з передовими робітниками, інженерами, техніками, агрономами, колгоспниками безумовно посилилась. Справжня наука зв'язана з життям, безжалісно рве зі всіма застарілими традиціями, не терпить косності, рутини, бездумності до ростків нового. Передова наука в умовах соціалістичного суспільства сміло дивиться вперед».

Сила нашої науки в тому, що вона базується, виходить із вчення Маркса–Енгельса–Леніна–Сталіна, що вона тісно зв'язана з життям. Хто від цього відступає, той не стоїть на справжніх наукових позиціях.

Вчені міста Ленінграда звернулися до вчених нашої країни з відозвою ще більше пов'язати свою роботу з виробництвом, з життям, практикою.

Цей заклик знайшов гарячий відгук в сотнях науково-дослідних установ нашої країни. Як можна судити з відгуків преси, це дало разючо великі результати.

Зв'язок із життям, із виробництвом, із практикою став законом у діяльності всіх наукових установ нашої країни. Безумовно, це стосується і гуманітарних установ, у тому числі і нашого Інституту історії.

Не можна сказати, щоб наш Інститут у цій справі нічого не зробив до цього часу. Інститут закінчив підготовку «Курсу історії України», який дуже і дуже потрібний нашому народові, учбовим закладам. Це велика політична і наукова подія в житті нашого колективу.

Співробітники Інституту в цьому році провели велику роботу в справі читання лекцій, доповідей – в цьому році було прочитано 287 доповідей і лекцій.

Співробітники Інституту провели велику роботу в справі консультацій різних установ і співробітників Києва і периферії. Лише в цьому році дано консультацій – 280, рецензій – 184. Дещо, написане співробітниками в цьому році, опубліковано. Все це, безумовно, значна робота. Виникає лише питання, чи наші співробітники зробили все, що могли зробити, чи завжди це робилося вдало.

Мені здається, що можна було б зробити далеко більше, далеко краще, що не всі можливості використано, що ще мало було проявлено ініціативи в цій справі.

Більшість товаришів вірно розуміють втілення, коли говорять, що потрібно більше друкуватися, видаватися. Дійсно, це одна із основних сторін втілення продукції нашого Інституту. Коли придивитися більш уважно до цього питання, то вийде, що Інститут дуже мало зробив. Після постанови ЦК КП(б)У 1947 року вийшла з друку лише книга К.І. Стецюк, і то вона була написана ще задовго до постанови.

Вийшов за участю співробітників збірник документів про Кармелюка. Опубліковано кілька статей, брошур. Скажуть, що «Курс історії України» забрав весь час. Це не зовсім так, бо 1) офіційна робота над «Курсом» закінчена ще в 1948 р.; 2) не всі співробітники працювали над «Курсом»; 3) не використано того, що було зроблено. Так, коли

поговорити індивідуально з кожним співробітником, в кожного є щось цінне написане, кожний міг би щось цінне опублікувати. Але не публікується. Може тут боязнь. Так, деякі співробітники дійсно не публікують через те, що так спокійніше – не критикують, не б'ють. Це не вірні висновки.

Але є друга група співробітників нашого Інституту, яка теж працює, хоче опублікувати свої роботи, подається з одного кінця в інший, шукаючи місця для публікації.

Слід сказати, що в Інституті зараз багато молоді, напевно він буде поповнюватися нею і надалі. Встає питання, чи не залишаться вони «молодими», початкуючими, поки не зістаряться. Про істориків не будуть говорити, як про письменників в цьому випадкові говорять, що вони початкуючі, – а просто скажуть, що отримують зарплату даремно.

Потрібно більше друкувати. Чи є що? Є. В нашому Інституті багато наших співробітників захистили дисертації, які одержали хорошу оцінку. Не думаю, що ці оцінки були хороші лише в урочистій обстановці під час захисту. Кожну з цих праць можна було б видати, відповідно їх обробивши. Але лише одна робота буде опублікована (Гуржій). Що ж з роботою інших – (Щербина, Парасунько, Лещенко, Лисенко та інші)? Я не говорю про роботи старших товаришів, що їх можна було б видати від імені Інституту, бо наші співробітники керували, рецензували ці роботи.

Я особливо вважаю, що дисертації заслуговують того, щоб бути надрукованими, бо в них ставляться нові питання, нові матеріали, нова оцінка подій.

Адже це монографії. Я не говорю про те, що в деяких товаришів є закінчені роботи монографічного характеру, які теж можна було б видати. Я вважаю, що цьому питанню ні директор, ні відділи не приділяли достатньої уваги.

Не зчуємося, як пройде три роки після постанови ЦК КП(б)У. Термін невеликий. Провірятимуть роботу Інституту, запишуть, що за цей час Інститут не дав ніякої продукції, може бути ще одна постанова, яка буде зобов'язувати. Але невже в нашій країні ждуть лише постанов. Ні, ждуть ділових відповідей на них. А коли немає, то питають, чому.

Це про монографії. Але є інший вид втілення, доступний для широких мас читача. Це статті, брошури.

В цій справі дещо зроблено, але в більшості випадків не видно, що це зробив Інститут. У більшості це зроблено не по заказу Інституту, а інших установ. Кожне підприємство, установа бореться за свою марку. Де вона, інститутська марка? Це питання не просте. Над цим потрібно подумати, бо те, що робиться в цій справі, часто робиться кустарно, безпланово. Це лежить у роботі наукової установи. Я зовсім не хочу сказати, що співробітники Інституту не повинні друкуватися

на стороні, тим більше, що це в кінці кінців теж корисно. Я хочу сказати, що в цьому питанні можна зробити більше і щоб було видно роботу Інституту, щоб була в цьому якась плановість, відчувалася направляюча рука.

Що можна і потрібно зробити? Необхідно налагодити справу випуску наших інститутських періодичних наукових записок. Поки що цього немає. Навіть те, що підготовлено, вже довгий час не видається. Яка причина цього? Де записки, збірники? – питають співробітники. Питають і бачать, що дуже довго тягнеться видання того, що підготовлено, з'являється якась нехіть, недовір'я до них. Потрібно, щоб дирекція зайнялася цим питанням більш детально, більш наполегливо. Видання періодичних наукових збірників, записок Інституту – це обов'язок, це честь Інституту.

Необхідно, щоб наукові збірники видавали окремо відділи кожного року. Може це підвищить відповідальність відділів. Як би то не було, а записки необхідні. В мене особисто склалося таке враження, що на цей вид видавничої діяльності Інститута дирекція чогось мало звертає уваги, враження, що хочеться спочатку «поразити мир» «Курсом історії України», а все інше піде в вигляді додатку. Але «Курс» і «Записки» необхідно поставити нарівні. До того ж «Курс» не повинен бути якимось тормозом у розгортанні інших видів роботи.

Колись поговорювали в Інституті, що на Україні необхідний історичний журнал, говорили, що він буде виходити. В наступний час про це залишилася лише згадка, а про самий журнал і говорити перестали. Я особисто думаю, що такий журнал необхідний. Основний зміст його поповнювався б працями співробітників Інституту. Це було б на початку, але далі створився б широкий актив. Журнал створив би його, виховав. Це зв'язало б Інститут з іншими науковими установами. Наш Інститут повинен бути ініціатором цієї справи.

Чогось Інститут не практикує такого видання як брошури. Під час війни вийшла серія під назвою «Наші великі предки», але після війни нічого подібного нема. Невже під час війни було більше умов, а після війни менше. Певне, в них відпала потреба. Правда, брошури виходять, але не з ініціативи Інституту. Необхідно Інституту зайнятися цією справою. Намітити кілька серій. Це одна з доходчивих форм і чомусь незаслужено про неї забуто.

Я думаю і вважаю, що широкі можливості публікації продукції Інституту історії дуже мало використовувалися. Те, що зроблено – капля в морі. Інститут мав і має сили зробити багато більше в справі втілення своєї продукції.

Але чи можна обмежитися лише цією однією формою втілення продукції Інституту? Безумовно, що ні. Життя більш різнобоке, воно ставить більш вимоги перед нашим Інститутом. До того ж наші співробітники можуть зробити багато корисного, не лише публікуючи свої твори. Співробітники Інституту мають досвід і в інших видах праці.

Мова іде про зв'язок Інституту з виробництвом. Що я вважаю виробництвом по відношенню до нашого Інституту? Це учбові заклади, музеї, різні установи. Знову це не нове, але дещо сказати про посилення роботи можна і потрібно. Поки що було так, що зверталися до нас. І справді, Інститут нікому не відмовляв, співробітники Інституту виконували ряд праць, допомагали, консультували, рецензували. Але ще раз скажу, що тут не було необхідної плановості, не відчувалося ініціативи Інституту, його керівної ролі.

За останні роки зв'язок нашого Інституту з іншими установами значно посилюється. Взяти хоч би широке обговорення «Курсу історії України», підготовленого нашим Інститутом. Але тут скоріше ми просили допомоги, чим надавали її комусь. А наш Інститут в складі Академії Наук є центром наукової думки на Україні в справі історії. Що ж ми зробили, щоб справдити своє високе положення. Я сказав, що дещо зробили, але на мою думку це необхідно надалі не лише посилити, але ввести в певні рамки. Я думаю, що багато співробітників мають підстави побоюватися, що наш Інститут може перетворитися в якусь «юридичну консультацію». Що прийдеться консультувати стільки, рецензувати стільки, що не буде коли працювати.

Щоб цього уникнути, необхідно внести в зв'язки з іншими установами якісь планові начала. Наприклад, до Інституту звертаються десятки людей по вибору теми для дисертації. Ця справа поки що ведеться кустарно. Окремі люди рекомендують, радять, а я би сказав, часто безвідповідально ті чи інші теми. Інститут не має ніякої відповідальності, Інституту не видно. А повинно бути навпаки.

Пора розробити широку актуальну тематику по історії, розіслати її у відповідності установи або через Міністерство освіти і Комісії в справах вищої школи. Ця програма (тематика) буде розроблена Інститутом, затверджена. Я думаю, що ніхто не буде виступати проти подібного. Це би позбавило наших співробітників від зайвого консультування, до того ж було б більш науково.

Вищі учбові заклади, середні школи – це наше виробництво. Що ми зробили для того, щоб зв'язатися з ними? Мало або нічого.

Необхідна нова програма по історії України. Хто її повинен скласти? Інститут, але цього нема.

Необхідно новий список літератури по кандидатському мінімуму для аспірантів. Те, що є – старе і хто його знає, коли складене. Потрібно й цим зайнятися Інститутові.

Я згадав середні школи. Там немає спецкурсу по історії України. Я не думаю, що повз це може пройти Інститут. Програм [створити] Інститут³ не може, але дещо зробити може і повинен (незроз.) в програми; може щось можна доповнити, змінити, поправити. При школах існують гуртки. Може розробити програму для них, в якій приділити певне місце історії України.

Існують краєзнавчі установи, організації, екскурсійні бюро. Чи Інститут зв'язаний з ними, чи може допомогти в їх роботі. Не дуже зв'язаний і не дуже допомагає. А допомогти, направити їх обов'язково потрібно.

До нашого Інституту звертаються воєнні Академії з запитом про воєнне минуле українського народу. Не знаю, що відповіла дирекція, але мені здається, питання воєнного минулого українського народу настільки важливе і настільки потрібне, що на нього необхідно відповісти ділом. Поки що цього не видно.

Не один раз виступали тут про допомогу музеям. Допомогали деякі співробітники. Не скажу, щоб це була система і завжди якісна допомога, але допомагали.

ЦК КП(б)У в своїй постанові про роботу музеїв зобов'язав Інститути АН, в тому числі і наш Інститут, допомогти музеям. Президія на основі постанови ЦК прийняла відповідне рішення, поклавши обов'язок на відділ суспільних наук провести ряд заходів. Заходи намічені. Необхідно, щоб у цій роботі відчулась рука нашого Інституту, бо більшість музеїв історичні. В музеях наші співробітники можуть допомогти в конкретних і загальнометодичних питаннях.

Історична тематика є у нас в літературі, в кіно, в театрі. Яке наше відношення до цього? Я би сказав, пасивне, якщо не байдуже.

Зараз працюють над зніманням фільму «Тарас Шевченко». Робота наближається до кінця. Це не лише літературна тема, не лише мистецтво. Необхідно було б, щоб у цьому фільмі знайшли свої відображення досягнення історичної науки в справі вивчення питань того періоду. Я знаю, що сценарій фільму мав кілька варіантів, його обговорювали не один раз, але яка участь Інституту. Про Інститут забули, а сам він не нагадав про своє існування. Така важлива подія проходить мимо Інституту.

Другий випадок з фільмом «Київ» заставляє нас задуматись над цим питанням. Інститут як видно не може відійти від цього. Він виступав деколи проти своєї волі. В театрах іде п'єса Дмитерка «Навіки разом». Чи є в ній недоліки, чи ні? Як керує Інститут в справі вибору історичної тематики для наших драматургів, письменників? Я би сказав, ніяк. Ні однієї наради в цій справі, ні одного обговорення з письменниками. Вони сюди приходять поодиночі після того, як самі вибрали тему, виконали її, або тоді, коли їх б'ють, приходять спитати, за що б'ють, або як цього уникнути. В ближчий час смішана нарада обговорила історичні твори (незроз.) Панча, Дмитерка та інших письменників.

Я впевнений, що книги письменників, п'єси в театрах, кінокартини дивляться тисячі і мільйони радянських людей, що ж стосується праць наших істориків, то їх або нема, або їх не буде питати така велика кількість людей. Історики таким чином виключаються від активного впливу на маси. Більше уваги. Більше ініціативної уваги в створенні цих творів. Необхідно намітити ряд міроприємств. Історією нашої

країни цікавляться широкі маси. Не тільки цікавляться, але творять історію. Тисячі з них хотіли б більш активно вплинути на написання історії. Чи можемо ми щось зробити в цьому відношенні. Можемо і повинні.

Ми працюємо не лише для себе, але й для нащадків. Ми повинні увіковічнити в пам'яті нашого народу величні події нашої епохи. Це можна зробити не лише тим, що ми напишемо ряд монографій, але іншим шляхом.

Я хочу тут сказати про одне міроприємство, в чому ми повинні проявити ініціативу.

Багато є джерел, щоб освітити нашу велику епоху. Але ми повинні подумати про створення джерел, в яких би говорилося про конкретні події. Мова йде про введення в кожному населеному пункті літопису подій нашої епохи. Ідея (незроз.) Інституту, а виконувати (незроз.) буде кому, коли буде відповідні вказівки. Досвід показав, що це можливо «Хронологічні довідки».

Можна намітити ряд інших міроприємств, які зв'яжуть нас ще більше з життям, практикою, з народом. За це ми повинні боротися, щоб не говорили, що ми Інститут, відірваний від життя. Необхідно поставити історію на службу нашому народові.

З цим питанням тісно пов'язане ще одне питання – актуальність, новизна. Не можна підносити старе як нове, давно відоме. Це знають, або можуть знати і без нас. Мова йде про те, щоб ми дали щось нове, щоб ми проявили ініціативу в розробці багатьох питань, а не повторювали те, що хтось зробив раніше, або давно нами сказане. А такі приклади є. В той час як в інших установах ставляться питання про перегляд ряду питань з історії України.

В Інституті літератури, в інституті філософії по суті переглядають питання про поширення марксизму на Україні, про відношення до марксизму Лесі Українки, Коцюбинського, І. Франка та інших. Лише в Інституті поки що миряться з тим, що «монополія» на вирішення цього питання належить літераторам. Безумовно, що деякий скептицизм у деяких наших співробітників щодо цього питання не лише передчасний, але межує з хвостизмом, застоєм думки. Ще недавно Радищева, Белінського розглядали як літераторів, але тепер все змінилося. Взагалі потрібно історикам втручатися в життя. Чогось до цього часу дослідження діяльності І. Франка, Лесі Українки, Коцюбинського та інших письменників є монополією літераторів. Мені здається з цим необхідно покінчити. Нам необхідно розглянути діяльність Франка як політичного і громадського діяча, а не звужувати його значення в історії українського народу, зводячи лише до літератури.

Нам необхідно зайнятися цим питанням. Необхідно хоч би почати з того, щоб видати твори І. Франка історичного та соціального характеру – 2 томи. Це стосується і інших українських письменників-

революціонерів. Проти цього, мені здається, ніхто виступати не буде.

В Інституті працюють над багатьма проблемами. Співробітники прийшли до цікавих висновків, нових положень. Але хто про них знає, крім самих авторів або їх друзів, співробітників Інституту. Роботи не видаються, а нове невідоме не приміняється на практиці, не втілюється. Необхідно звернути більше уваги на наукові сесії. Їх необхідно влаштовувати періодично, а не лише в великі свята. Організовувати творчі дискусії. Інформувати про роботу Інституту широкі кола. Та взагалі можна організувати багато позитивного, щоб досягнення Інституту знайшли своє втілення. Я думаю, що товариші, які будуть виступати, скажуть багато більше і може конкретніше.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 167, арк. 165-177. Машинопис. Копія.

¹ Тут і далі підкреслено в документі.

² Так у тексті.

³ Так у тексті.

№ 3

СТЕНОГРАМА ВИСТУПУ Ф.П. ШЕВЧЕНКА НА СПІЛЬНІЙ НАРАДІ ПРЕДСТАВНИКІВ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ МОВ І ЛІТЕРАТУРИ З ОБГОВОРЕННЯ МАКЕТА «КУРСУ ІСТОРІЇ МОЛДАВСЬКОЇ РСР»

Київ, 18 січня 1950 р.

Товарищи много говорили о положительных сторонах этого учебника. Об этом говорить не приходится. Я остановлюсь на некоторых моментах, на которых никто не останавливался. Я хочу обратить внимание на предисловие. Предисловие очень слабое. Оно почти ничего не дает. Его нужно переработать коренным образом. В нем есть неточности. Например, почему «неоценимыми пособиями являются указания Маркса-Энгельса-Ленина-Сталина»? Почему только пособия? Говорится, что «Для историков Молдавии имеет большое значение изучение опыта советских историков по составлению учебника по истории СССР». Почему только это значение? Необходимо говорить об исторических связях молдавского народа с другими народами. Для меня непонятно, что будет в этой истории. На стр. 6-й говорится: «Первый вопрос, с которым столкнулись авторы, был вопрос о том, какие территориальные границы Молдавии имелись ввиду при написании ее истории». Авторы считают, что нужно положить в основу курса истории Молдавской ССР занимаемые ею границы, но в силу состояния источников для древнейшего периода, приходилось излагать историю всей области между Дунаем и Днестром. В эпоху

феодализма излагать историю всего феодального Молдавского государства, а с 1812 года, после присоединения Молдавии к России, в курсе истории должна идти речь о Бессарабии и о территории Молдавии (зачитывает). Но все же в курсе даже за 1840–50 гг. XIX в. кроме Бессарабии говорится и о Запрутской Молдавии.

(С мест: – «Предисловие раньше писалось»).

Предисловие вышло одновременно с книгой. Мне кажется, нужно будет уяснить, о чем будет говориться в этом учебнике, потому что до сих пор это неясно.

Следующий вопрос, на котором я хочу остановиться. В работе есть неряшливые формулировки. Почему говорится: «Входила в состав древней исконной Скифии»? Я не знаю, есть ли не древняя, не исконная Скифия. «Александр Македонский, который так и не смог установить здесь прочного государства.» Как будто бы Александр Македонский собирался установить свое государство, он хотел расширить территорию своего государства. О государстве на территории современной Молдавии он не думал.

Есть неточности и неверные рассуждения. Говорится, что Дулебо-Вольнское княжество «возможно включало часть населения современной северной Молдавии» – это на стр. 37, а на стр. 39–40 говорится: «В него, как указывалось, входила и северо-западная часть Молдавии СССР». Безусловно, в Дулебо-Вольнское государственное объединение даже Галиция не входила, и тем более Молдавия. Поэтому, есть ли необходимость все это пристегивать?

На 43-й стр. авторы книги говорят о волохах, что они жили в Карпато-Дунайских землях. Возникает вопрос – были ли волохи в XII–XIII ст. на территории современной Молдавской Республики? Этого не видно. В работе за этот период говорится, главным образом о Трансильвании. Я бы хотел затронуть еще вопрос, который обойден: болховцы или Болоховская земля. Румынские историки поднимали этот вопрос очень часто и муссировали его. Об этом ничего не сказано. Если вы не признаете этой теории, так скажите свое мнение по этому вопросу. Ведь это наступательный курс. О болховцах знают. Между прочим, о них писали украинские историки. Значит, этот вопрос не только сугубо молдавский, но и украинский, и его надо разрешить общими силами, а не обходить.

Еще один вопрос – заселение территории, создание государства. Тут авторы игнорируют совершенно такой вопрос, как эмиграцию населения. Мы знаем, что целые территории, вплоть до конца XVIII ст. заселялись определенными народами. Возьмем хотя бы юг Украины, который был заселен в XVIII ст., Слободская Украина – в XVII ст., тем более, что источники говорят об этом и вы приводите некоторые данные. Этот вопрос надо учесть при написании «Курса истории Молдавии». Думаю, что для средневековья это явление не из ряда вон выходящее. Чтобы доказать, что тут была государственность

до появления Драгоша из Трансильвании, делается натяжка. Земля Шепеницкая сделана Молдавским княжеством. Что касается Кемполунга, то их есть два: русский и молдавский Кемполунг. Вероятно, тут шла речь о русском Кемполунге. Нужно будет такие места выправить, потому что они исторически неверны.

В книге часто употребляется такая терминология, как: «между Днестром и Карпатами». Когда читаешь буржуазного историка Нистера, он говорит: «Сам господь бог прорыл границу Днестром между украинцами и румынами». Но Днестр не всюду является границей между молдавским и украинским народом. Тут надо другие термины употреблять, потому что такая формулировка звучит не по-советски. Днестр не является границей, и считать, что всюду за Днестром территория сугубо молдавская, как украинская, неверно.

Когда будет разрешаться вопрос о молдавском государстве, необходимо будет учесть, что уже в Трансильвании было смешанное население: славянско-валахское.

Это специальное поселение наверное переселялось в междуречье Прута и Днестра, когда начало создаваться в восточных Карпатах Молдавское государство. Сюда переходили не только молдаване, а и славянские племена, теснимые венграми. Сейчас вопрос о славянах Трансильвании ставится в исторической науке. Этот вопрос обойден в вашей работе. Он имеет значение может быть не только для одной Молдавии.

Неудачный термин: «Территория современной Молдавии была одной из передовых в составе Киевского государства». Что это за передовая? Повторяю – неудачный термин.

Такой момент: говорится о Плоскине, о воеводе, который участвовал в битве при Калке. Лучше о нем не упоминать, его роль незавидная, он изменил, предался татарам и нет смысла упоминать о Плоскине как о представителе молдавского народа. Можно обойтись без него. Еще один момент: на стр. 61 говорится о Мармароше, говорится, что это Венгрия, это неправильно, это в составе Румынии, не знаю почему вы ввели его в Венгрию.

Есть такие выражения: «Находясь лицом к лицу с западным миром», что это за западный мир и восточный мир? Старое деление, не марксистское деление.

Когда говорится о православной церкви, необходимо указать, что в то время она была прогрессивной, а то получается, что она была прогрессивной вообще. Я не думаю, чтобы так считали авторы, но это надо отметить.

О молдавских воеводах можно подчеркнуть интересные факты и в документах по истории Украины. Например, опубликованы документы о том, что Ягайло одалживал деньги у господаря и за это получал определенную территорию. Это надо было отметить. Что это были за воеводы, которые одалживали много денег другим и за

это получали территорию? В средние века были такие явления. Для Восточной Европы оно является также оригинальным.

Во многих местах авторы не располагают конкретным материалом и делается такая натяжка: «Крестьяне начинали отказываться выполнять возлагаемые на них работы. В селах вспыхивали восстания. К сожалению, не сохранилось документов об этом» (стр. 23). Если нет документов, так откуда это берется? Приводится в пример восстание в Трансильвании в 1437 году.

Я спрашиваю, товарищи, можно ли считать Стефана – Великим? Может быть надо пересмотреть этот вопрос. Как-то не вяжется. Это данник короля польского, венгерского, данник Турции. Или, может быть, как-то смягчить это.

На 162-й стр. говорится о двух группах боярства. Необходимо, мне кажется, дать обоснование, почему одни опирались на Польшу, а другие – на Турцию. Наверное тут были известные экономические причины и некоторые национальные (греки), потому что непонятно, почему было два таких направления.

Неудобно звучит по-русски «Тимоши, Тимоша». Надо писать Тимофей. В украинской транскрипции – Тимиш звучит не плохо, а по-русски звучит принижающе. Надо написать не о личных взаимоотношениях, где надо говорить между В. Лупу и Т. Хмельницким, а об отношениях между Молдавией и Украиной.

Последний вопрос – о крестьянском законодательстве XVIII в. Были изданы два закона: один, что разрешал переход и другой – о 12-дневной барщине. Авторы не дают объяснения, почему господа издавали такие законы в противовес стремлениям боярства. Кажется, что имели место противоречия между боярством и господарской властью. Надо подчеркнуть, что такие противоречия между ними действительно были. Необходимо это объяснить.

Имеются неточности касательно Буковины. Говорится о трехдневной барщине. Ее там не было до ликвидации барщины. Там удлинение барщины шло по линии усиления норм на день. И еще один вопрос, который я хочу задать вам: как относиться к румынской культуре современной или конца XIX – начала XX ст. и вам, молдаванам? Меня интересует этот вопрос. Хахдэу – румынский литератор у вас есть, а Эминеску у вас опущен, хотя он из Молдавии и сейчас отмечает столетие его смерти и советский народ. Необходимо эти вопросы решать.

У вас есть одна фраза, которая заставляет задуматься над некоторыми вопросами. Я ее зачитаю – это на стр. 353: «По мере того, как Молдавия все больше и больше включалась в экономическо-общественную систему России, ее культурные связи с Молдавским княжеством ослабевали. Молдавские культурные деятели учились в русских школах, писали часто на русском языке. Великая русская культура оказывала благотворное влияние на культуру Молдавии».

Согласен, но у меня есть такой вопрос: во что вылилась румынская культура, которая испытывала самое сильное влияние русской культуры? Надо смотреть на некоторые вопросы реконструктивно и перспективно, потому что эти вопросы не разрешены в данной работе. Вы делаете поклон румынской культуре, правда, называя ее румынской. Есть единый румынский народ от Карпат до Черного моря. Давайте считаться с этим вопросом и культуру румынского народа привязывать к культуре молдавского народа.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 221, арк. 66–73. Машинопис. Оригінал.

№ 4

ІЗ СТЕНОГРАМИ ДОПОВІДІ Ф.П. ШЕВЧЕНКА «ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВІКОВІЧНОЇ ДРУЖБИ УКРАЇНСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО НАРОДІВ», ВИГОЛОШЕНОЇ НА НАУКОВІЙ СЕСІЇ З ПИТАНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ПРОВЕДЕНІЙ ІНСТИТУТОМ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АН УРСР СПІЛЬНО З ІСТОРИКАМИ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР ТА МОСКВИ

Львів, 20 квітня 1950 р.

У 1654 р. Україна приєдналася до Росії, де царський уряд душив російський народ. А все ж це приєднання було меншим злом в порівнянні з тим, що чекало Україну в складі шляхетської Польщі або під кормигою султанської Туреччини. Український народ найшов союзника, який міг його захистити від напасти зовнішніх ворогів. Українські трудящі в особі трудящих Росії знайшли великого спільника в боротьбі проти соціального гніту. Останнього не повинні забувати історики, бо російський народ уже перед цим показав свій героїзм у боротьбі проти всякого гніту, в тому числі проти соціального.

Саме в Росії на початку XVII ст. відбулися гострі класові бої. Згадати хочь би селянську війну в Росії на початку XVII ст., боротьбу проти польсько-шведської інтервенції. Подібного тоді не знали інші країни Східної та Центральної Європи, якщо не рахувати Визвольної війни українського народу, направленої своїм вістрям проти феодального гніту. А в цьому теж була сила і майбутнє Росії і України.

До оцінки подій і явищ історики-марксистки підходять з перспектив їх розвитку, а не просто фіксують їх.

Деякі горе-історики хочуть поняття «менше зло» приміняти до всіх періодів історії взаємовідносин між Україною і Росією. Вони не хочуть бачити, що це поняття історичне, відноситься лише до окремого моменту історії України. Вони не хочуть бачити того, що Росія не стояла на одному місці, що в країні мінялися взаємовідносини, роль класів, що не могло не вплинути і на становище України.

У складі російської держави, незважаючи на антинародну політику царизму, дякуючи дружбі російського народу, український народ зберіг себе як націю. При цьому не можна забувати, що не один царизм і правлячі кола були в Росії, які жорстоко душили не лише українців, але й російський народ. Марксистки знають, що справжнім творцем історії є трудящі маси. Саме ці справжні творці історії – трудящі Росії, завжди дружно відносилися до трудящих українців. Українці в своєму стремлінні до національного самовизначення завжди знаходили не лише співчуття, але гарячу підтримку у прогресивних діячів Росії, які боролися проти царизму, проти всякого гніту.

Українські землі, що перебували в складі Росії, завжди були притягуючою силою для інших українських земель. Та це і зрозуміло, коли відмітити той факт, що чим даліше від Росії були українські землі, тим все більше і більше підпадало денаціоналізації українське населення. Саме на західних окраїнах українських земель, які не були в складі Росії, відбувався посилений насильний процес колонізації, румунізації, мадьяризації та онімення українського населення. В той же час у межах Росії територія, заселена українцями порівняно за короткий час розширилась далеко на схід до Дінця і до Чорного моря, і до устя Дунаю. Дякуючи сильній Росії, Україні були повернуті споконвічні слов'янські землі на Півдні, і Україна стала морською країною. Хіба все це не свідчить про велике історичне значення приєднання України до Росії, про значення дружби двох братніх народів? Забути про це або ігнорувати це можуть люди, які не мають ні вдячності, ні чесного сумління, люди, яких історія нічому не може навчити.

У жорстокій боротьбі з шляхетською Польщею відбувався процес створення української державності, яку Карл Маркс назвав «Козацькою республікою». Якщо скоро з цієї державності і сліду не залишилося на правобережжі, яке попало знову до складу шляхетської Польщі, то в складі Росії елементи української державності збереглися до кінця XVIII ст. у вигляді автономії, т. зв. Гетьманщини. Хіба це теж не свідчить про велике історичне значення приєднання України до Росії, про дружне відношення між обома братніми народами.

Український народ не один раз спільно з російським народом відбивали напади багатьох ворогів. Досить згадати численні війни проти турецької агресії, розгром шведських загарбників на Україні в 1709 р., розгром Наполеона в 1812 р. Поряд з росіянами українці покрили себе в цих війнах невмирущою славою, разом з російським народом відстояли свою батьківщину від загрози іноземного гніту. Коли б не було сильного російського народу, навряд чи могло колись навіть виникнути так зване українське питання. Українські землі залишилися би розірвані, населення скоро було б денаціоналізоване.

Українські землі в складі Росії, незважаючи на колоніальний гніт царизму, скоріше ніж інші українські землі пішли шляхом економічного розвитку. Досить назвати Донбас, Кривбас, важку проми-

словість, створення потужної цукрової промисловості та інш. галузей, що економічно тісно пов'язували Україну з Росією.

Все разом взяте сприяло тому, що процес формування української нації скоріше відбувався в російській Україні, незважаючи на рогатки, які ставив царизм. Життя показало свою більшу силу, ніж російський царизм своїми реакційними заходами. Українські землі в складі Росії стали притягаючою силою для українських земель в складі Австро-Угорщини. Українське населення цих земель звертало свої погляди на Росію, на українські землі в її складі. Ще в середині 80-х років Іван Франко писав, що розрив Галичини з Україною довів би в Галичині до цілковитого «приглушення і придушення і тих невеличких іскорок, хоч трохи розумнішого року, які й ще тепер тліють, між тим, коли зносини з Україною можуть швидше, чи пізніше довести до зміни теперішньої мертвеччини».

Щоб зменшити цю тягу населення Галичини до України, щоб замаскувати свої загарбницькі апетити, австро-німецькі імперіалісти та їх агенти – українські буржуазні націоналісти вдумали «теорію» про Галиччину як «український П'ємонт».

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 222, арк. 49-52. Машинопис. Оригінал.

№ 5

ВИСТУП Ф.П. ШЕВЧЕНКА НА ЗАСІДАННІ ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АН УРСР З ПРИВОДУ ОБГОВОРЕННЯ ТЕМИ «РОБОТИ ТОВАРИЩА СТАЛІНА З ПИТАНЬ МОВОЗНАВСТВА І ЗАВДАННЯ ІСТОРИКІВ»

Київ, 27 вересня 1950 р.

Я зупинюся на конкретних питаннях, які стосуються до відділу країн народної демократії.

Наш відділ намічає теми з історії балканських країн, західних слов'ян. Для правильної розробки цієї теми велике значення має висловлювання товарища Сталіна про асиміляційну політику Турції в балканських країнах. При виконанні нашої роботи використовуються вказівки товарища Сталіна про асиміляційну роль Туреччини. Ми хочемо показати, що асиміляційна політика Туреччини була дуже сильна, але все ж народи зберегли свою мову, зберегли себе як народи. Також вивчаючи історію слов'янських народів взагалі, треба мати на увазі, що асиміляційна політика Австро-Угорщини була не менш слабою, ніж Турції. Ми хочемо і можемо примінити вказівки товарища Сталіна про Туреччину до Австро-Угорщини. Такі слов'янські народи як західні українці особливо підпадали асиміляції з боку румунського боярства, угорських магнатів, польської шляхти, і цю вказівку товарища Сталіна ми можемо використати в наших дальніших роботах.

Товариш Сталін говорить про те, що мова слов'янських народів споріднена. Використовуючи це висловлювання, вивчаючи історію

слов'янських народів, ми хочемо показати значення «родства язиков» для культури народів. Ми можемо показати, що «родство» було показником і культурних відносин між українським і польським народами. Між іншим виникають питання щодо місця українського народу в сім'ї слов'янських народів. Мені здається, що це питання повинно мати місце в плані Інституту. Це питання ставилося не раз, але воно не розв'язано.

Друге питання – про походження слов'янських народів. Надалі прийдеться використовувати при розробці цього питання висловлення товариша Сталіна про складання слов'янських народів. Ці висловлення дадуть нам дуже велику допомогу в нашій роботі.

Товариш Сталін говорить про створення передової радянської науки мовознавства, і ми, безумовно, як представники передової радянської науки, повинні подати допомогу критикою при розробці тих чи інших питань, чи то буде прямо, чи безпосередньо, але ми повинні внести в історію свій вклад.

Товариш Сталін відмічає, що Марр перекреслював все те, що було зроблено до Марра. Нібито треба починати спочатку.

Треба оглянутися. Не можна перекреслювати все те, що було в минулому, до цього часу. Я вважаю, що роботи Лазаревського можна і треба переробити, але не перекреслювати. Було дуже багато зроблено відомими славістами Срезневським, Бодянським. Чи можемо ми їх закреслювати?

Йде мова про дискусії. Виникає питання, як ці дискусії організувати. Цю організацію треба продумати, і треба поставити спеціальне питання про дискусії. Треба намітити ряд питань для широкого обговорення і не тільки в стінах Інститута, але і за межами Інститута.

Треба було б провести широку сесію про походження українського народу. Є ряд товаришів, які працюють над цим питанням.

Про творче застосування марксизму-ленінізму товариш Сталін говорив не один раз. І в свій час про це говорив Ленін, що марксизм не можна пристосувати до всіх країн і періодів. Мені здається, що намічений план політико-виховавчої¹ роботи потрібно ставити під точкою зору примінення в історії України положення Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна.

Я не можу погодитися з думкою товариша Дядиченко, що походження українського народу можна установити по висловлюванню товариша Сталіна про київський і полтавський діалект, що це свідчить, що українська нація формувалась в Подніпровщині і в Києві. Російська нація формувалась під Москвою, а діалект був курський. Формування нації – це дуже широке поняття, і ми не можемо сказати, що російська народність склалася в певному районі або в центрі.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 218, арк. 76–77. Машинопис. Копія.

¹ Так у тексті.

№ 6

ІЗ ПРОТОКОЛУ № 9 ЗАСІДАННЯ ВЧЕНОЇ РАДИ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АН УРСР, ПРИСВЯЧЕНОГО
ОБГОВОРЕННЮ ДОПОВІДІ Ф.П. ШЕВЧЕНКА «ПРАЦЯ
ТОВАРИША СТАЛІНА "МАРКСИЗМ И ВОПРОСЫ
ЯЗЫКОЗНАНИЯ" ТА ЗАВДАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ»

Київ, 10 червня 1951 р.

В прениях выступили: тт. Лось, Ястребов, Гуслистый, Бойко, Дядиченко, Голобуцкий, Рубач, Ермоленко, Кроник, Компанец.

Тов. Лось подчеркнул, что Ф.П. Шевченко в своем докладе поставил слишком много вопросов; основные положения переплетаются между собою. Для большей четкости доклада было бы более целесообразным не брать такого большого комплекса вопросов, взять только 4-5 и, в свете работ товарища Сталина, дать по этим вопросам большую аргументацию. В частности, можно было бы опустить общие положения о базисе и надстройке; конкретизировать критику исторических работ о положении в сельском хозяйстве, о рабочем классе, о происхождении украинской народности, называя фамилии авторов и их работы.

Неясной кажется формулировка Ф.П. Шевченко о «языке и о колониях» и некоторые другие.

Правильно поставлен вопрос о необходимости изучения специфики украинского языка, изучать ее необходимо, но не противопоставляя ее общности происхождения, культуры и борьбы украинского и русского народов.

Тов. Ястребов отметил, что Украина в промышленном отношении не была отсталой (она была отсталой в общероссийском развитии) и говорить о сугубой колонизации, очевидно, не стоит.

В докладе Ф.П. Шевченко правильно указывается, что специфической особенностью Украины был национальный гнет. К этому надо было бы добавить, что классики марксизма-ленинизма Ленин и Сталин выдвигали лозунги о праве наций на самоопределение вплоть до отделения, неоднократно подчеркивая государственность не только Украины, но и всех угнетенных национальностей, и показать линию царизма на недопущение какой бы то ни было автономии, не говоря уже о суверенности.

Очень важен поставленный Ф.П. Шевченко вопрос об аналогии и параллелях. Здесь диалектический момент заключается в том, что общности в развитии Украины и России отрицать нельзя; вместе с тем нельзя отрицать и специфических особенностей Украины. Поэтому задачей огромного значения является применение закона диалектики ко всем фактам жизни Украины. Ф.П. Шевченко не отрицает необходимости сочетания общности и специфики, но из-за неправильной, очевидно, формулировки получается впечатление,

что подчеркивается значение изучения специфики. Очень труден и сложен вопрос о «национальной форме», не так просто установить, в чем специфика языка, политического уклада и проч. Конкретных своеобразных исторических фактов, если обратиться к прошлой истории, много; при усилении общности, своеобразия не видно. Шевченко – украинский деятель, вместе с тем его революционная демократичность по существу одинакова с революционной демократичностью Чернышевского, Добролюбова, оттенить своеобразие Шевченко, как украинского деятеля, нелегко. Усугублять специфику за счет общности нельзя.

Ф.П. Шевченко правильно затронул вопрос об «Истории руссов», о Лазаревском. О Драгоманове имеется уже более или менее выкристаллизованная точка зрения; имеется более развернутая формулировка, зафиксированная в статье о Драгоманове.

В докладе верно поставлен вопрос об изучении истории культуры, следовало бы добавить о борьбе двух культур, взяв за основу высказывания В.И. Ленина.

Тов. Гуслистый в своем выступлении подчеркнул, что бывают такие точки зрения, которые не дискуссионны. Вместе с тем, в дискуссии необходимо учитывать угрозу выдвигания т. н. «новых вопросов», являющихся уже давно пройденным этапом.

Вопрос о происхождении украинской народности – очень сложный и до сих пор окончательно не разрешенный. Мысль о формировании трех братских народностей около XIII–XIV ст., высказанная на заседании расширенного ученого совета – не Мавродина, а общепринятая в Советском Союзе (Греков, Удальцов, Державин, программа истории РСФСР).

В своем докладе Ф.П. проводит мысль, не оперируя аргументами, что в период Киевской Руси (XI–XII вв.) уже существовали три народности, можно говорить о государственном организме украинского характера. Эта точка зрения не нова, она проводилась в старых работах Института истории, в настоящее время Институт истории от нее отказался.

Вопрос о единстве духовной и материальной культуры славян – не дискуссионный.

С другой стороны, с точки зрения К.Г. Гуслистого, правильно в докладе поставлен вопрос о необходимости изучения специфики украинского народа, только не следует в докладе делать ударение на это изучение. На состоявшемся в январе совещании была подчеркнута задача историков – показать не только общность славянских народов, но и их специфику.

Правильно поставлен вопрос о необходимости пересмотра исторического наследия, в том числе оценки Т. Коваленко, данной им в статье («Вестник Академии», № 3, 1951 г.), где автор дает общие

формулировки по отношению к старым историкам – «пигмеи», «компиляторы» и т. д.

Задача дискуссии – прийти к определенной, общей точке зрения, которая должна быть отражена в докладе.

Тов. Бойко сообщил, что по его мнению, появление не сформированной еще народности, начало, зарождение ее, следует отнести к периоду складывания феодальных отношений – X–XI вв.

До настоящего времени игнорируются указания товарища Сталина о том, что элементы современного языка были заложены в далеком прошлом, в эпоху рабства. Это указание относится к современным языкам и украинскому, и русскому и белорусскому. В период складывания феодальных отношений эти элементы должны были изменяться и развиваться. Единого экономического базиса для всей Восточной Европы, необходимого для перемалывания элементов разных языков в один, не было. Государство Рюрика распалось на отдельные группы: Киевщина, Половецкое княжество, еще раннее Приазовье, Галиция, Волынь, каждая из этих групп стремится оставаться в полной независимости от другой (войны Ярослава, Мстислава и проч.), экономические связи ослабевают и это мешает складыванию единого языка, единой народности.

Тов. Дядиченко отметил, что нельзя делать доклада на такую важную и ответственную тему, не перечислив важнейших вопросов, которые возникают в связи с изучением работы товарища Сталина. Если произвольно выбирать одни вопросы, а другие ставить, не будет полного освещения значения работ товарища Сталина. Но по всем, очень сложным вопросам, поставленным в докладе тов. Шевченко, на ученом совете судить очень трудно. Вопрос о древнерусской народности и экономическом базисе Киевской Руси – большой и сложный вопрос, дискуссия по которому должна быть включена в план творческой работы отдела феодализма.

По мнению тов. Голобуцкого, работа товарища Сталина по вопросам языкознания обязывает историков пересмотреть те достижения, которыми располагает советская наука по ряду вопросов. Идеи, заложенные в этой работе, имеют революционизирующее значение.

Неправильное утверждение тов. Гуслистого, что, если большинство историков придерживается определенной точки зрения, она верна; рекомендуемый им метод принципиально неправилен. Ф.П. Шевченко и И.Д. Бойко выдвигают положение, что украинская народность в зародышевой стадии берет свое начало в эпоху Киевской Руси. К.П. Гуслистый пытается полемизировать, не приводя аргументов, ссылаясь только на авторитеты, в частности на зафиксированное в I томе «Истории Украинской ССР» мнение, что процесс образования народности относится ко времени, последующем за распадом Киевской Руси, т. е., очевидно, к XIII ст.

Чтобы правильно подойти к рассмотрению этого вопроса, необходимо уяснить себе понятие об общей государственности всех славянских племен периода Киевской Руси. Это был союз разноплеменных образований. Общей для этих государств являлась выработка средств, при помощи которых они управляли массами. Естественно, что в этот период должен выработаться и единый язык, доказательство чему – памятники духовной культуры. Такие памятники, как летописи – продукт вековой истории Киевской Руси. Многосторонняя материальная культура Киевского государства стоит высоко и, несомненно, является отражением связывающего аппарата, политической надстройки, называемой Киевским государством. Процесс, который приводил к появлению известного единства языка и народности, не исключает процесса, приведшего в последующем своем развитии к оформлению трех братских народностей – украинского, русского, белорусского.

Ф.П. Шевченко ставит вопрос о том, что Киевское государство прекратило своё существование не только под влиянием развития производительных сил, но и в результате внезапного вторжения татар, и т. д. Бойко уместно вспоминает слова Маркса об империи К[арла] Великого и западноевропейских государствах. Если распад этих государств был предопределен развитием производительных сил, правомерно ставить вопрос о том, что в период существования общего государства – Киевской Руси, начался тот процесс, который привел к образованию трех народностей.

Трудность решения этой проблемы заключается в скудости имеющихся материалов, не позволяющих фиксировать наличие белорусской, украинской и русской народностей в XI–XIII ст., и в относительном богатстве данных более поздних веков, ставящих исследователей в положение недоумения. Отсюда и выводы, что народности стали образовываться, спустя долгое время после распада Киевской Руси. Положение, сформулированное Ф.П. Шевченко имеет право на внимание исследователя.

Проф. Рубач подчеркнул, что работы товарища Сталина требуют творческого обсуждения, которое не может быть осуществлено на одном заседании ученого совета. Точки зрения на происхождение украинской народности, высказанные и тов. Шевченко, и тов. Гуслистым, не новы. Задача коллектива Института истории – защищать точку зрения, изложенную в I томе «Истории Украины». Эта точка зрения ставится Ф.П. Шевченко под обстрел. На расширенном заседании Ученого сонета Института с докладом по этому вопросу выступил тов. Гуслистый. Полемика по его докладу среди участников заседания была правомерной. Но странно, что при подведении итогов совещания ставится и выдвигается диаметрально противоположная точка зрения той, которая изложена в I томе «Истории Украинской ССР» и единодушно признана на определенном научном этапе

развития институтом вопросов истории Украины. Непонятно, как можно выступать на сессии АН с другой точкой зрения.

В докладе Ф.П. Шевченко поставлен целый ряд интересных вопросов, в том числе о специфике. Специфику обязательно нужно изучать, сочетая это изучение с изучением общности.

Правильна постановка вопроса об изучении нашего исторического наследия; до сих пор еще существуют нигилистические тенденции, пренебрежительное отношение к культуре прошлого.

Очень интересен целый ряд и других вопросов, выдвинутых в докладе Ф.П. Но по вопросу, относящемуся к древнему периоду истории Украины, выявилось две точки зрения; обе точки зрения ссылаются на статью товарища Сталина, в которой, с одной стороны, указывается, что каждый язык имеет свои корни в глубокой древности, в дофеодальный период, а с другой стороны, что язык складывающихся народностей может распасться на несколько языков. Напрашивается резюме: хотелось бы, чтобы на общей сессии отделения общественных наук при выдвигании точки зрения, которую большинство коллектива Института истории не разделяет, автор оговорился, что это – его личная точка зрения.

Тов. Ермоленко отметил, что работы товарища Сталина вызвали переворот в науке и нельзя становиться на защиту общепринятых взглядов, только бы не возникли противоречия. По некоторым вопросам могут быть расхождения. Ф.П. Шевченко выступает со своей точкой зрения в порядке обсуждения, не все его положения могут быть приняты, но нельзя устанавливать, как это делает Гуслистый, аксиомой мнение большинства.

Тов. Кроник подтвердил, что поднятые Ф.П. Шевченко вопросы имеют большую ценность, он смело ставит ряд вопросов по-новому. Дискуссия необходима, она принесет большую пользу. Если и имеются уже установленные взгляды, это не значит, что нельзя выступать с изложением своей точки зрения на тот или иной вопрос.

Тов. Компанец относительно вопроса о формировании украинской народности подчеркнул, что он согласен с тов. Бойко, приведшем слова товарища Сталина, что язык имеет начало до формирования феодального общества; с началом феодальных отношений создается один язык, наряду с ним существуют элементы племенных языков. Ход истории приводит к распаду Киевской Руси, созданию отдельных княжеств и отсюда – к развитию зародышей племенных языков в языках трех братских народностей.

Тов. Шевченко в своем заключительном слове, аргументируя выдвинутые им положения, в частности по вопросу о формировании украинской народности, возразил тов. Гуслистому, что Греков по этому вопросу придерживается иной точки зрения, и зачитал ряд цитат и работ проф. Грекова.

Выразив благодарность за обсуждение его доклада, тов. Шевченко подчеркнул, что стремясь показать все значение работы товарища Сталина «Марксизм и вопросы языкознания», он сознательно поставил ряд вопросов, вызванных этой работой. На основе работы товарища Сталина необходимо поставить ряд вопросов и пересмотреть ряд установочных положений.

Присоединяясь к большинству, отметил тов. Шевченко, он считает себя вправе высказать свои взгляды в порядке творческой дискуссии.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 291, арк. 39–47. Машинопис. Оригінал.

№ 7

ЗАУВАЖЕННЯ Ф.П. ШЕВЧЕНКА, ВИСЛОВЛЕНІ ПІД ЧАС ЗУСТРІЧІ СПІВРОБІТНИКІВ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АН УРСР З О.Є. КОРНІЙЧУКОМ – АВТОРОМ ЛІБРЕТТО ОПЕРИ «БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ»

Київ, 4 лютого 1952 р.

Попередні товариші багато проблем поставили, мені залишається навести конкретні приклади. Багато зауважень важко виконати, це по-одне, по-друге автори знають ті чи інші дані. Я хочу зробити конкретне зауваження щодо другої картини другої дії опери про табір польський.

Мені здається, цю картину треба трохи інакше побудувати. Нам відомо, як готуються до бою в другому таборі Богдана Хмельницького; в таборі Потоцького не відчувається паніки, яка існувала і яку Богдан Хмельницький застав під Корсунем. Це потрібно підкреслити, щоб відчувалася міць і спокій в таборі Богдана Хмельницького, Богдан Хмельницький дає розпорядження військові, це було в дійсності, і щоб відчувалася паніка в таборі Потоцького. Мені здається це потрібно – показати стратегію Богдана Хмельницького.

На стор. 5–7 – «слава, слава Кривоносу», «слава Богуну», «слава Богдану Хмельницькому», ми дуже багато гетьманів славим, що наш глядач може заплутатися серед цих гетьманів.

Яскравий приклад – страта полковника Ниви і його сина. Але з чого це видно, що це полковник? Можна назвати його сотником, ми не знаємо таких українських полковників, які були і загинули.

Якось в лібретто народ представлений іменами офіцерів, може показати козаків, це було б краще. Може було б доцільно ввести, навіть в це лібретто ввести, на мою думку, одну із видатних фігур того часу – С.М. Кричевського, який провоював чесно два роки, показати його як представника українського народу. Це була б виграшна фігура.

Що стосується російського народу, він не відчувається в опері. На початку опери Богдан говорить про те, що російський народ нам допомагає, і мені здається, що можна маленьку деталь ввести, коли війська Хмельницького стоять під Корсунем, показати, що прийшли донці, прийшов загін донців. На 19-й сторінці потрібно було б показати донців.

На 47-й стор. танцюють бояри. Не може бути, щоб бояри танцювали. Хто хоче танцює, тільки не бояри.

Не міг бути на Переяславській Раді митрополит Сильвестр Коссов, його треба зняти, залишити може архімандрита, може кого другого.

Богдан Хмельницький за лібретто трошки сухуватий. Мені здається все ж він людина, був веселою людиною. За лібретто навіть і туги не відчувається щодо повідомлення про смерть Тимоша; треба, щоб показати Б. Хмельницького людиною, яка плаче.

У мене є ще одне побажання, може воно трошки не в'яжеться: боротьба продовжувалася кілька років, в опері цього не відчувається; може потрібно тут чи в пісні, чи в виступі якомусь показати, що боротьба була на протязі кількох років, показати перемоги, щоб це відчувалося. Правда, автори лібретто зв'язані сценічним лімітом.

Що стосується Лизогуба. Може краще писарем його не робити, зробити його хорунжим.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 359, арк. 61–62. Машинопис. Оригінал.

№ 8

СТЕНОГРАМА ВИСТУПУ Ф.П. ШЕВЧЕНКА У ХОДІ ОБГОВОРЕННЯ НАРИСІВ «ИСТОРИЯ ПОЛЬШИ» ТА «ИСТОРИИ БОЛГАРИИ», ПІДГОТОВЛЕНИХ КОЛЕКТИВОМ ІНСТИТУТУ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА АН СРСР

Київ, 26 травня 1952 р.

Товарищи! Расширенное заседание отдела истории стран народной демократии Института истории Украины Академии наук УССР с участием преподавателей и научных работников других научных учебных заведений начинает свою работу.

На нашем заседании мы обсудим «Историю Польши» и «Историю Болгарии», которые подготовлены коллективом научных сотрудников Института славяноведения Академии наук СССР.

На наше заседание из Москвы прибыли представители Института славяноведения, члены авторского коллектива – проф., доктор исторических наук С.А. Никитин, кандидаты исторических наук – В.Д. Королук, И.С. Миллер, А.Б. Балев. Мы очень рады, что можем в столице Украины – Киеве приветствовать наших дорогих гостей,

потому что их приезд свидетельствует о дальнейшем творческом сближении двух научных коллективов – Института истории АН УССР и Института славяноведения.

Как уже отмечалось, мы будем обсуждать «Историю Польши» и «Историю Болгарии». В создании марксистско-ленинской «Истории Польши» и «Истории Болгарии» заинтересованы широкие круги советских историков и советская общественность, заинтересованы потому, что это – история двух братских славянских народов, и потому, что эти страны вступили на путь социализма, используя богатейший опыт Советского Союза и опираясь на его большую помощь.

Институт славяноведения Академии наук СССР взял на себя почетнейшую и одновременно очень трудную задачу – написать историю польского и болгарского народов по-новому, с позиций марксизма-ленинизма. Мы понимаем, что перед авторским коллективом встала трудная, нелегкая задача, потому что это – первая попытка (которую лично я считаю очень удачной) дать сводную работу по истории Польши и Болгарии с марксистских позиций. Авторы проделали большую работу в деле разоблачения враждебных теорий, которые быговали в историографии этих стран – в Польше и Болгарии. Не разоблачив этих враждебных теорий, нельзя было создать действительно научной истории.

Авторским коллективом дана новая периодизация истории этих стран. В марксистской сводной работе по истории Польши и истории Болгарии мы, историки, работающие на Украине, крайне заинтересованы, потому что история этих двух братских народов на протяжении столетий тесно переплеталась с историей нашей страны. Освещение их истории даст возможность во многих случаях, во многом по-новому подойти к освещению *личных*¹ вопросов истории нашей страны.

Наше участие в обсуждении «Истории Польши» и «Истории Болгарии» будет хотя бы небольшой лептой в ту огромную работу, которую проводит Институт славяноведения Академии наук СССР.

Я думаю сегодня начать с обсуждения «Истории Польши» и, когда желающие выскажутся, перейти к обсуждению «Истории Болгарии».

Перед началом обсуждения дать слово представителю авторского коллектива, а после приступить к обсуждению. Есть предложение не ограничивать выступающих во времени.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, стр. 358, арк. 2–3. Машинопис. Копія.

¹ Так у тексті.

№ 9

**ВИСТУП Ф.П. ШЕВЧЕНКА НА ЗАСІДАННІ
ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ УКРАЇНИ АН УРСР У ХОДІ
ОБГОВОРЕННЯ ПРОЕКТУ СХЕМИ ПОКАЗУ ДОСЯГНЕНЬ
СОЦІАЛІСТИЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР
В ГОЛОВНОМУ ПАВІЛЬЙОНІ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ВИСТАВКИ**

Київ, 7 жовтня 1952 р.

В таком большом событии, как создание Украинской республиканской сельскохозяйственной выставки коллективу Института истории необходимо принять самое активное участие. Мы сегодня должны обсудить план экспозиции главного павильона выставки.

Товарищ, выступавший от Выставочного комитета, рассказал нам в целом о плане экспозиции главного павильона и просил обратить внимание на оформление и подачу материала. К нам, историкам, обратились за советом, в какой мере следует отобразить прошлое на выставке. Лично я придерживаюсь мнения, что это прошлое должно найти свое отображение в экспозиционном плане, но считаю, что нецелесообразно углубляться в историю, а нужно дать исходные данные приблизительно с кануна первой мировой войны, в основу положить данные статистические и другого характера 1913 г., так как этот год принят как исходный для сравнительных данных. Детализировать материалы прошлого нет надобности, их надо дать в обобщении. Нет надобности представлять много орудий производства прошлого, чтобы не превращать этот раздел в филиал этнографического музея. Целесообразно было бы дать картины, в которых были бы запечатлены яркие события прошлого, например, крестьянские выступления 1905 г.

Считаю, что в центре всей выставки должен быть представлен человек – производитель материальных благ, нужно показать, как этот производитель материальных благ жил до революции и какие изменения произошли в связи с победой Октябрьской социалистической революцией и коллективизацией сельского хозяйства.

Что касается западных областей, то, в связи с тем, что они позже других вступили на путь тесного строительства, необходимо на выставке показать положение трудящихся Западных областей до 1939 г., показать великий акт воссоединения украинских земель в едином советском социалистическом государстве.

Что касается принципов схемы главного павильона, распределения материалов по зонам, я считаю, что такой принцип имеет право на существование. Этим самым мы подчеркиваем природное разнообразие украинских земель, что, безусловно, нашло свое отражение и в специфике сельского хозяйства в отдельных районах.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 350, арк. 30. Машинопис. Копія.

№ 10

СТЕНОГРАМА ВИСТУПУ Ф.П. ШЕВЧЕНКА У ХОДІ
ОБГОВОРЕННЯ ДОПОВІДІ ДИРЕКТОРА ІНСТИТУТУ
ІСТОРІЇ АН УРСР О.К. КАСИМЕНКА
«ЗАВДАННЯ ІНСТИТУТУ В СВІТЛІ РІШЕНЬ
XX З'ЇЗДУ КПРС» НА ЗАСІДАННІ ВЧЕНОЇ РАДИ

Київ, 23 березня 1956 р.

Багато говорили про дискусію. Я хочу зупинитися на одному питанні, а саме, говорити про історію народу, ролі народу і т.і. Є питання, на які ми повинні звернути увагу. Це торкається скарг та листів трудящих, які пишуть в міністерства. Як правило, ці листи повинні знищуватися через п'ять років. Таким чином, ми бачимо, що ці листи знищені мільйонами, що цікаві матеріали [про те], як народ реагував на ті або інші події, як на місці переломлювалися ті або інші явища, знищені.

Я думаю, що ми – історики не повинні до цього стояти осторонь. Треба переглянути питання по вивченню макулатури, щоб ці матеріали залишалися на зберіганні, інакше наші матеріали будуть односторонніми.

Ще одне питання – про записи учасників революційних подій. Треба сьогодні ж поставити про це питання, тому що матеріали будуть висвітлювати певний період тільки однобоко. Треба збирати матеріали, які б розширили матеріальну базу. Наш інститут повинен вчасно організувати цю роботу. Це важлива робота.

Дуже цікавий дослід був в свій час, ще до війни, в Чехословаччині і зараз там проводиться: в кожному селі пишуть історію села. В Закарпатті збереглося досить цих книг, це величезний матеріал. Приймають участь десятки людей, вчителів і звичайні люди, і ми – історики повинні націлити, підняти ці маси до написання історії, щоб вони приймали в цьому участь. Треба підняти цей великий колектив. Досить написати про це в газетах і відіздуться сотні сел.

Ще одне питання. Неподобства робляться, коли в наших середніх школах не вивчається історія українського народу. Ми, як історики, не повинні цього змовчувати. Курс по історії народів ССРСР – це збір окремих фактів. Я вважаю, що 40-мільйонний народ повинен мати свою історію, її треба вивчати, а то в педагогічних вузах і університетах зняли цей курс. Ми не маємо для кого працювати і не можемо виховувати любов до історії цього народу. Треба це питання винести на обговорення і записати про це питання.

Ще одне питання, по якому я вже виступав: потрібно, щоб історія України писалася в зв'язку з історією і інших народів. Ми зробили це в зв'язку з історією російського народу, але нічого не зробили в зв'язку з історією сусідніх народів. Потрібно перейняти метод польських істо-

риків: коли обговорювали макет історії Польщі, то вони закликали на нараду істориків інших країн, які висловили свої думки про те, як ув'язати це з історією інших народів.

Я вважаю, що треба запрошувати на ці обговорення, зокрема по II тому історії, працівників інших народів. Тут і румуни, і чехи, і угорці могли б багато сказати.

Я вважаю ущільненням права істориків те, що наш інститут не має права приймати захист докторських дисертацій. В республіці немає такої установи. Я вважаю, що потрібно поставити питання про те, щоб наш інститут на Україні приймав захист докторських дисертацій.

Ще одно питання – робота нашого інституту та зв'язок з іншими установами. Члени Ученої ради, що сьогодні мали представляти істориків інших установ, виявляли недовір'я. Бажано, щоб доповідь зробити за одну годину з фактами, а в багатьох були лише натяки. Хотілося, щоб це було гостріше відбито.

Відносно наукової етики. Всі ми маємо ряд недоліків в наших етичних відношеннях, про це вже теж говорили. Але це не завжди залежить від нас. Про ті питання, які зараз стоять, про них треба говорити більш серйозно.

I останнє. Нас запрошують посилити боротьбу з ворожою ідеологією, але ми не маємо кого критикувати. Ми не знаємо, що виходить за кордоном по Україні.

Минулого року організували на відділі доповідь професора Шлепакова, об'ява висіла цілий тиждень. Доповідь дуже цікава, про висвітлення англо-американськими істориками історії України, але чомусь ніхто не прийшов. Очевидно, ще немає до цього смаку, так мені здається.

Отже, треба, щоб наш інститут одержував відповідну літературу, а коли АН одержує, то щоб ми знали, що виходить. Менінга вже дві книги вийшло, а у нас їх нема.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 627, арк. 76–79. Машинопис. Оригінал.

№ 11

СТЕНОГРАМА ВИСТУПУ Ф.П. ШЕВЧЕНКА З ПИТАННЯ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В РЕСПУБЛІЦІ НА ЗАСІДАННІ ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР

Київ, 24 лютого 1958 р.

Коли я дивлюсь на наш план, то думаю про нього трошки інакше, ніж Валентин Васильович. Я вважаю, що якби не було у нас успіхів, то ми не мали б про що говорити, ми б не бачили перспектив. В результаті того, що ми багато дечого зробили, ми маємо можливість говорити про наше майбутнє.

Про «білі пятна». Ці «білі пятна» – вони будуть завжди в історії, а якби їх не було – то історики їх би знайшли. Історикам не було б над чим працювати.

Але боятись білих пятен немає чого. Я думаю, що розробляти їх, поскільки буде можливість, ми повинні і будемо це робити і це обговорення перспективного плану розвитку нашої історичної науки є свідченням того, що наша наука відрізняється, корінним чином, від науки буржуазної, має таку показову, контрастну різницю. Там – більш звертається уваги на окремих людей, у нас же має місце широке планування науки. Правда, треба сказати, що у нас наука планується трошки інакше, ніж в буржуазному суспільстві, тут треба мати більше винахідливості, фантастичності, бо наука повинна йти вперед практики, бо інакше не можна було б її рухати вперед, а через це дещо в наших поглядах дійсно буде багато фантастичного, нереального. Я хочу сказати, що наші фантазії повинні виходити з реальних речей і, по-друге, планувати так, щоб на 10–15 років вже. Тут потрібно теж подумати, щоб плани так скласти, щоб вони були реальні і через 10–15 років.

Хочеться, щоб наш інститут через 10–15 років був справжнім центром науково-історичної роботи. Треба, щоб наш інститут був широкого профілю, для цього є цілий ряд потреб і можливостей.

Наш інститут потрібно було б перебудувати в такому плані, щоб на Україні розроблялася загальна теорія і всесвітня історія, історія кожного року. Ми вивчаємо матеріали історії без зв'язків з іншими, і ми не беремо явища подій української історії ізольованої країни сходознавства і т. д. Все це дасть нашому інституту можливість здійснити питання глибше і ширше.

У нашому інституті потрібно, щоб мінялась і проблематика, щоб з'являлися проблеми більш широкі.

Потрібно, щоб на Україні були центри наукові, як це було до революції в Києві, Харкові.

Олександр Карпович¹ говорив тут, що наш інститут повинен вирости. Я не проти такої концентрації науки. В Москві інститут історії, де працює 300 чоловік. А в інших центрах не будуть так розробляти історичні науки як потрібно. Тому я вважаю, що ці 300 чоловік треба було б розподілити по найкрупніших районах. Таку групу можна було б створити у нас, таку групу можна було б створити в Сталіно...

Таку групу можна створити в Одесі, в Дніпропетровську. Досить показати, що групи в Криму, у Львові провели значну роботу. І ніколи не змогли б ми написати історію Севастополя, або історію західних земель, якби там не працювали такі групи.

Думаю, що у нас в інституті потрібно подумати над групами (про це говорив Сергій Миколайович² та Олександр Карпович³, які розробляли б певні питання на певний період. Це було б більш оперативно.

Наш відділ зв'язаний епохою, але треба сказати, що епоха не в'яже істориків. Це треба розуміти. Треба подумати і про перехресний якийсь зв'язок. Треба, щоб у нас в інституті знайшли такий перехресний метод.

Далі, я думаю, що наш інститут повинен стати координаційним центром для всієї республіки. Але ми поки що говоримо, а віз – і нині там. Потрібно знайти такі зв'язки, треба знати, що робиться на підприємствах, які кадри, а ми не знаємо цього. Тому і координувати роботу нам дуже важко.

Щодо археографічних видань, то тут можна притягнути робітників з інших інститутів. Можна знайти багато тем, які будуть мати значення для координації, але координувати роботу треба з іншими республіками.

У нас повелось чомусь, що в Києві розробляють тільки історію України, в Білорусії – історію Білорусії, в Литві – історію Литви. Але є такі питання, які нам треба розробляти спільно. Я думаю, нам треба піти вперед і розробляти таку міжреспубліканську проблематику.

У нас слабо розробляється період до XVI ст., а коли все зкоординувати, це було б дуже позитивне явище.

Треба нам думати і над тим, як би Київ став центром, який координував роботу інших. Я говорю про міжреспубліканську координацію.

Ще більш складна координація з країнами народної демократії, яка проте дуже необхідна. Вивчення історії України без вивчення історії Польщі неможливо і так само ряд проблем, які стосуються України повинні розроблятися в координації з роботами в Польщі.

Ми, товариші, навіть не використовуємо того досвіду, який зараз в Польській республіці є. Ми не можемо вивчати далі історію України без історії Молдавії, Чехословаччини, Угорщини. Треба добиватись нам випуску одного збірника українсько-угорського, українсько-польського тощо та притягнути до цієї справи істориків наших та інших.

Тут потрібно сказати, що поки у нас велася робота по зв'язкам. Надалі треба більш звернути увагу на внутрішні сторони тих чи інших народів. Я думаю, що це питання дуже важливе, бо наш інститут буде рости фізично і кількісно.

Треба поставити питання про кадри. Досвід показує, що аспірантура себе трохи зживає. Це дуже сумно, ті, що вчаться в аспірантурі, мало втягуються в наукову роботу. Чи не слід було б ввести в штат інституту деяку кількість молодших наукових працівників з тим, щоб їх навчати на практичній роботі, щоб вони 3–4–5 років варилися в цьому котлі?

І ще на одному питанні хочу зупинитися. Хочу сказати, що той план публікації, який є зараз, вимагає повного уточнення.

От планується «Київська Русь», або «Соціально-економічний розвиток українського народу». Я би вважав, що треба перейти до документів по історії України.

Якщо взяти приклад Польщі, Румунії, то до 625 р. у Румунії обмір-кували все, що у них є, і я думаю, що і на Україні треба друкувати все, що було до XVI ст. Скільки б не говорили, а лише в роботі з'являться у нас спеціалісти. У нас спеціалістів не буде без великих робіт. Звідки появився Ліхачов? Він видавав збірник документів.

Про базу. Треба гостро ставити питання про видавництво з економічної літератури на Україні. Тут говорили вже про відрядження в країни народної демократії. Це – потрібна справа. Придбання іноземної літератури. Тут справа дуже погана. Минулого року дали всім докторам і професорам по 8 крб. валютою, але з'ясувалося, що ніхто не виписав на жодний карбованець літератури. Якщо так, треба гроші ці передати в інститут літератури, а інститут поверне нашими грішми. Це потрібно використати тому, що література для нашого інститута дуже потрібна.

Я думаю також, що нам треба планувати більше тематичних збірників.

Збір матеріалів. В нашому інституті занехаяна ця справа. Хтось повинен займатися цим, архиви збирають тільки з державних установ, але у вас є громадські діячі – де ж діваються ці матеріали? Вони розбазарюються. Хтось повинен цим зайнятись. Нам потрібно, щоб були археографічні експедиції. Потрібно у нас звернути на це увагу, бо Москва цим вже займається.

Треба влаштовувати наукові конференції щорічно. Там повинні обговорюватись питання науки, питання її розвитку. У нас історики цього не робили, а треба планувати щорічно такі конференції.

Про спадщину. Потрібно намітити реальні заходи. Потрібно створити комісію по виданню праць істориків минулого.

Про тематику говорили багато. В нашій тематиці поки що теоретичні питання переважають. Треба сказати, що історична наука відстає від літературознавства, економіки та філософії. У нас цього немає.

У нас «Введение в языкознание» есть? Да. А «Введение в историографию» повинно бути? Неодмінно. Але ніхто цим не займається.

«Національне та інтернаціональне» – є таке питання? Є, але його повинен розв'язати історик.

Місце історії серед інших наук – історики повинні показати. Потрібно звернути на це увагу. Тут виступали цілком правильно про те, що наша робота повинна бути вищої якості, вона повинна бути цікавою. Я з цим погоджуюсь. Те, що Федір Якимович⁴ говорив – істина, але наша робота часто буває скушна, бо ми дещо упрощаємо, схематизуємо. А людині не варто знати, що чим закінчується. Романи читають, п'єси читають, а ось історію читати не хочуть. Чому? Бо немає конфлікту у нас, тому, що все відомо. Тут потрібно щось живе, чого у нас історики ігнорують...

Це зрозуміло. Але треба точніше визначити – коли ж повинен вийти цей багатотомник «Історії України»? І ось я вважаю, що він

повинен вийти до 50-річчя Великої Жовтневої революції, до 1967 р. Давайте зважимо, що ми маємо на сьогоднішній день? Ми маємо Костомарова – дуже стара історія, маємо Грушевського, 10-томник, який він писав з 1890 до 1930 рр. Так, це одна людина писала.

Ні, колектив підбирав матеріал, а писав він сам. У нас є кому підбирати матеріал, а треба якось інакше поставити питання. Я думаю, що потрібно зараз взятися реально, треба створити якусь комісію, яка б займалась цим питанням реально.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 770, арк. 27–35. Машинопис. Копія.

¹ Мається на увазі В.В. Руднів.

² Мається на увазі О.К. Касименко.

³ Мається на увазі С.М. Білоусов.

⁴ Можливо, мається на увазі Федір Євдокимович.

№ 12

СТЕНОГРАМА ВИСТУПУ Ф.П. ШЕВЧЕНКА НА НАРАДІ ІСТОРИКІВ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ З ОБГОВОРЕННЯ ПІДРУЧНИКА «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

Львів, 8 грудня 1958 р.

Більшість товаришів, які тут сидять, читали цей курс і знають, що там є і що треба зробити, щоб він був кращий, як працювали автори над тим курсом, який ми зараз обговорюємо.

Інститут давно працював над цим курсом ще з 1949 р, і він вже обговорювався колективом. Наприкінці 1955 р. – на початку 1956 р. вийшов вже 1-й том, який вважався закінченим, але потім відбулася така подія, як ХХ з'їзд нашої партії, який дав певні настанови, відбулися зміни на ідеологічному фронті, які вимагали, щоб цей курс був значно перероблений. І так сталося, що курс 1955 р. мав бути тільки макетом, в ньому було багато недоліків, які треба було усунути, особливо в тексті, відчувався культ особи і т. ін. Після ХХ з'їзду, в зв'язку зі змінами, про які я сказав, авторський колектив засів на 2 роки для доробки тексту і підготовки його до друку.

Перше, що було зроблено, всі співробітники цього курсу зайнялися архивами. Цей курс опирається на багатоджерельну документальну базу. Там є посилання на документи, але взагалі документальна база значно ширша. Переглянуто цілий ряд питань, які раніше не піднімались, треба було зробити двохрічну роботу, і наприкінці 1957 р. вийшов перший том обмеженим тиражем. Він став предметом для більш широкого кола обговорень – для істориків, вчителів, студентів, щоб вони могли дати свої зауваження.

Хочу сказати, що текст цієї книжки перед тим, як бути зданим до друку, обговорювався на кафедрах, обговорювався не тільки на

Україні, але і в РФСР. Працювала над ним комісія, яка зробила цілий ряд зауважень. Значна частина зауважень була врахована, але не всі. Є зауваження, які вимагають дальшої розробки цієї проблеми і за 2 роки зробити цього неможливо. Текст має 50 аркушів і розширити його не можна.

Багато зауважень було методологічних і теоретичного порядку і ці зауваження враховані.

Таким чином, в 2-му томі не всі проблеми достатньо глибоко розв'язані.

Не можна замовчати, що в рецензіях, які вже надруковані, було вказано на цілий ряд недоліків. Недоліки були і методологічного характеру, і фактичного порядку. Ми вважаємо, що частину цих недоліків ми можемо прийняти, а над частиною треба поробити.

Зараз, коли стоїть питання про перевидання другого тому цього курсу, можна деякі зауваження прийняти. Більше коло читачів зробить більше зауважень, безумовно, що ці зауваження і побажання будуть враховані для покращення книги. Тому вирішено обговорити другий том у Львові, Одесі, Харкові.

Хотілось, щоб товариші звернули увагу на ті промахи, які є, і вказали на них, бо зі сторони це видніше.

Ми відчуваємо, що в багатьох місцях немає необхідного ідейно-теоретичного рівня і хотілось, щоб підказали, як виправити цей ідейно-теоретичний рівень.

Хотілось, щоб ця книга, якщо вона не буде настільною, бо вона дуже велика, але щоб вона стала більш доступною.

Як пов'язати її з практикою нашого комуністичного будівництва? Там є багато правильного, але не робиться наголос, для чого це все робилось і куди вели партія і уряд. Тут треба показати зв'язок з партією. Ми старались дещо зробити в цьому відношенні, але багато ще треба зробити.

Зробили деякі зміни в структурі книжки. Автори старались структуру побудувати по-новому, але вона вимагає дальшого удосконалення. Ми чекаємо ваших побажань в цій справі.

Деякі проблеми нас особливо цікавлять, а саме, якими засобами показали роль народних мас? Може в цьому напрямку буде дещо підказано вами. Треба показати етапи ролі народних мас. Ми відчуваємо, що це є слаба сторона, яку треба підправити.

Як показати події від 1917 р. до наших днів і як пов'язати з подіями, які відбулися у всьому світі. Матеріал правильно викладений, але не пов'язаний з подіями, які відбулися в нашій країні.

Нам раніш робили багато зауважень, що 2-й том історії УРСР не відрізняється від історії партії, що партійний матеріал бере верх над громадською історією. Зараз є спеціальний курс, де є нарис історії Комуністичної партії України. Ми не хотіли б, щоб це було повторенням співвідношення загальносоюзного і українського матеріалів.

Загальносоюзний матеріал часом подавляє український матеріал, – такі зауваження роблять представники інших республік, їм хотілось би більше мати для викладання українського матеріалу, і вони просять допомогти в цій справі, дати їм певні мазки, щоб ув'язати цілий ряд питань: по якій лінії повинно піти узагальнення, які проблеми потрібно узагальнити. Безумовно у Львові, де працюють постійно над історією західних областей, спеціалісти є і багато можуть підказати, на що треба звернути особливу увагу в історії українських земель, щоб воно найшло своє відображення в цій книзі, які параграфи додати, які параграфи можна злити.

Все, що тут буде сказано, безумовно буде враховано авторами і редколегією цього тому.

Ми надіємось ще на те, що ця нарада дає початок координаційної роботи нашого інституту історії з іншими інститутами.

Обговорення цього другого тому історії України багато дасть для написання багатотомної історії. Іде мова про те, щоб не доліків в цих 5 томах, що будуть присвячені історії України, не було.

Користуючись нагодою, хочу торкнутися ще одного питання – про «Український історичний журнал». Щось історики дуже погано підписуються на нього, хоча ця справа не лише одного інституту історії АН, а це справа загальнореспубліканська. Півтора роки виходить журнал, а історики не знають про нього. Говорять, що вина редакції, що не пропагує його. Ми розсилаємо тематичний план на 1959 р. Там написані теми, які ми плануємо, і теми, які бажано було б надрукувати. Від тиражу, від передплати залежить розмір і періодичність журналу і навіть існування, бо ставиться питання, що журнали, які не мають достатньої кількості підписчиків, будуть закриватися.

Те, що журнал є і є можливість друкувати підняті питання – це справа істориків республіки і я би просив, щоб історики прийняли більше участі в роботі журналу.

Ми вводимо новий розділ журналу, думаємо це трохи прискорить справу, прошу на це звернути увагу.

Ми просили б тематичні плани присилати на кафедру з вашими побажаннями.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 788, арк. 7-13. Машинопис. Копія.

№ 13

СТАТТЯ Ф.П. ШЕВЧЕНКА «О СОСТОЯНИИ ИЗУЧЕНИЯ СВЯЗЕЙ УКРАИНСКОГО НАРОДА С ДРУГИМИ НАРОДАМИ»¹

Київ, 1959 р.

Общность происхождения, языковое родство, никогда не прекращавшиеся политические, экономические и культурные связи между

славянскими народами способствовали тому, что в их среде никогда не угасали идеи единения и дружбы.

Изучение истории любого славянского народа без его взаимосвязей и взаимовлияния с другими славянскими народами невозможно и ненаучно, это касается и истории украинского народа, тесно переплетается с историей русского, белорусского, польского, чешского и всех других славянских народов.

В трудах современных украинских историков обращается особое внимание на те явления, которые свидетельствуют об общих стремлениях, взаимосвязях и дружбе украинского народа с другими славянскими народами. Освещение лучших традиций прошлого – это большая и почетная задача, стоящая перед историками. Одновременно с этим историки не обходят, не замалчивают и тех фактов, которые могли привести, а иногда и приводили к разладу между славянскими народами, что решительно противоречило их коренным интересам, но чем неоднократно старались воспользоваться в своих узких эгоистических целях внутренние и внешние реакционные силы.

Идеи единства и общности славянских народов всегда жили в массах украинского народа. Корни этих идей уходят в глубокую древность. Через века пронес и сохранил украинский народ чувство единства с русским и белорусским народами. Многочисленные факты из истории украинского народа свидетельствуют о его единстве с западными и южными славянами. Украинцы принимали участие в борьбе польского народа против немецко-феодалной агрессии и в гуситском движении, охватившем Чехию. На Украине с конца XVI и особенно в XVII веке созревали планы освобождения славянских и других народов Балканского полуострова, находившихся под турецким игом.

В XIX веке большую роль в развитии идеи славянского единства на Украине сыграло возникшее в 1846 г. в Киеве тайное политическое «Кирилло-Мефодиевское общество», в котором деятельное участие принимал великий украинский поэт Тарас Шевченко.

В то время все славянские народы, за исключением русского, были лишены своей государственности и терпели тяжелый политический и национальный гнет. Всюду господствовали крепостничество и реакция. Провозглашение обществом свободы, равенства и единства славянских народов, его выступление против крепостничества и монархии за республику, явилось значительным вкладом в развитие прогрессивных идей среди славян. Украинский народ, как и все славянские народы, боролся за созидательный труд, мир, свободу и равноправие, плодотворные политические, экономические и культурные связи. И это способствовало развитию прогресса, укреплению взаимосвязей и дружбы не только между славянами, но и всеми народами. Все это показано в двух больших сводных работах, изданных в Киеве в 1953 и 1954 гг. Украинской Академией наук – в первом томе

«Истории Украинской ССР» и в первом томе «Истории украинской литературы».

В упомянутых двух трудах и других монографических работах и научно-исторических сборниках, вышедших в последние годы в Киеве, Харькове, Львове, Черновцах, Одессе, Житомире и других городах Украины, особое внимание уделялось освещению неразрывной, вековой дружбы и связей украинского с великим русским народом. Внимание этим вопросам в историографии объясняется тем, что украинский и русский народ едины по происхождению, очень близки по языку, месту жительства, характеру и истории. Дружба и взаимосвязи русского и украинского народов имели огромное значение в их истории. Особенно благотворное влияние этого сказалось в судьбах украинского народа.

В работах историков Украины показано, как на протяжении веков дружба русского и украинского народов крепла в совместной борьбе за прогресс, в борьбе со всем отжившим, реакционным внутри страны, как она закалялась в совместных битвах против иноземных захватчиков.

Приведенные в исторических работах факты со всей убедительностью говорят о благотворном влиянии на развитие украинской передовой мысли и культуры таких выдающихся русских деятелей как Радищев, Рылеев, Пушкин, Белинский, Герцен, Чернышевский, Добролюбов, Максим Горький и другие. Все они боролись против царизма, беспощадно душившего русский народ, с величайшей симпатией относились к украинскому народу, отстаивали его права на свободное и всестороннее развитие, боролись за добровольный и равноправный союз народов. Украинский народ самобытен в своем развитии, он создал и развил свою оригинальную культуру и литературу. Но теперь всем стало ясно, что дружба и взаимосвязь с русским народом способствовали становлению и развитию характерных черт украинского народа. Одновременно это способствовало и тому, что передовая украинская культура обогащала культуру русского народа и вносила достойный вклад в развитие мировой культуры. Показу этого добровольного сосуществования двух братских народов посвящены многие работы украинских историков, литераторов, философов.

Идея дружбы с русским народом проходит красной нитью в творчестве таких классиков украинской литературы и общественных деятелей как Тарас Шевченко, Иван Франко, Панас Мирный, Павло Грабовский, Леся Украинка, Михайло Коцюбинский и многих других. Идеи наследие этих деятелей неисчерпаемо. Оно стало и будет дальше находиться в центре исследования всех отраслей гуманитарных наук.

Лучшие сыны украинского народа никогда не отождествляли русский свобододолюбивый народ с царизмом и другими реакционными силами. Они всегда считали, что лишь в тесном союзе, в единстве с

русским народом, с установлением отношений между людьми, при подлинной демократии Украина сможет стать свободной и воссоединенной.

В своих трудах историки показывают, как укреплялись связи русского и украинского народов с каждым новым этапом исторического развития. Высший этап в отношениях между народами определился с выступлением на историческую арену новых общественных прогрессивных сил, тесно связан с деятельностью гения человечества Владимира Ильича Ленина. Провозглашение и последовательное проведение в жизнь принципа самоопределения наций вплоть до их отделения, способствовало укреплению чувств взаимодоверия между народами. Решительная борьба народа против великодержавных и местнонационалистических устремлений, носителем чего являлись реакционные, отжившие классы, расчищало путь к подлинному сотрудничеству народов.

Историки показали, как жизнь разбила в прах великодержавные «теории» и дела русских шовинистов, отрицавших всякое право украинского народа на свое самостоятельное развитие. Ходом истории отброшены прочь попытки украинских националистов изолировать украинский народ от русского народа.

Опыт истории на примере России и Украины со всей наглядностью показал, что освобожденные в 1917 г. от гнета народы на новых прочных основах строят свои отношения. Расцвет дружбы между народами, взаимоуважение и доверие является залогом дальнейших еще больших успехов. Жизненность и сила идей дружбы заключается в том, что в этом убедились миллионные народные массы – эти подлинники творцы истории. Раскрытию этих и других проблем уже посвящены многочисленные работы украинских историков. И это только плодотворное начало большой работы. Но еще много предстоит сделать, чтобы во всем величии показать результаты дружбы, мирного и равноправного сосуществования двух великих славянских народов.

Сказанное об отношениях русского и украинского народов относится к вековым связям украинского и белорусского народов. Правда, они пока в меньших размерах, но тоже получают свое освещение в исторической литературе на Украине.

Значительно больше чем раньше историки Украины уделяют внимание освещению отношений и связей украинского и польского народов. Оба народа на протяжении всей своей истории были не только соседями, но и имели тесные экономические, культурные и политические связи. Об этом говорится как в отдельных, так и в сводного характера работах.

Экономическим и культурным связям Руси с Польшей в X–XII столетиях посвящена работа М. Бабаяка (опубликованная в 1948 г. в Виннице). Что касается последующих периодов, то в своих трудах украинские историки не отождествляют реакционно-захватнической

и угнетательской по отношению к Украине политики польских правящих кругов, с отношениями, которые складывались между двумя братскими народами. Под натиском многочисленных фактов, приведенных в исторических работах, окончательно рушилась ранее проповедываемая польскими и некоторыми украинскими (П. Кулиш и др.) историками легенда о какой-то культурной миссии польской шляхты и магнатов на востоке Европы.

В отличие от предшествовавших поколений историков, стоявших на неверных позициях, современные украинские историки обращают главное внимание на те события и явления, которые свидетельствуют о сближении и единстве интересов польского и украинского народов. Эти общие стремления проявились в битве под Грюнвальдом в 1410 г., в которой принимали участие и украинцы в совместной борьбе, продолжавшейся столетия, против турецко-татарской агрессии.

Историки не проходят мимо многочисленных фактов, свидетельствующих об общих стремлениях польского и украинского народов в борьбе против реакционных устоев в стране, против крепостничества, являвшегося тормозом на пути развития народов.

В прошлом украинские и польские историки много писали об освободительной войне украинского народа, начавшейся в 1648 году под руководством Богдана Хмельницкого. Эту войну историки в большинстве случаев изображали как борьбу, которая будто бы велась между двумя народами в целом. Но общественные процессы, происходившие тогда, были гораздо глубже и сложнее, чем это представлялось многим историкам. Историки Украины много потрудились, чтобы вскрыть подлинные причины и характер этой войны. Об этом обстоятельно говорится в уже упомянутом первом томе «Истории Украинской ССР», в коллективной монографии, изд. в 1954 г. Институтом истории Украинской Академии наук – «Освободительная война 1648–1654 гг. и воссоединение Украины с Россией», в большой работе львовского профессора Ивана Крипьякевича – «Богдан Хмельницкий» (Киев, 1954 г.), в работах Е. Компан и других историков. На основе многочисленных и неопровержимых фактов, которые раньше игнорировались или умышленно искажались, показано, что украинский народ вел войну против польских угнетателей на Украине – шляхты и магнатов, а не против польского народа. Борьба украинского народа за освобождение, против крепостничества и наступления католической реакции никогда не противоречила интересам польского народа, а, наоборот, она способствовала росту освободительной борьбы народных масс Польши. Следует отметить как весьма показательный факт, что при разрешении этих вопросов украинским историкам оказали помощь как своими работами, так и документами историки Польской Народной Республики.

О крепнущих связях и росте единства прогрессивных сил украинского и польского народов в XIX ст. говорится в ряде вышедших за

последние годы работах. В исследованиях академика А. Корнейчука, Е. Кирилюка, Пильгуна, Гр. Вервеса и других авторов, посвященных жизни и творчеству гениального украинского поэта и политического деятеля Тараса Шевченко, говорится о вкладе, который внес великий сын Украины в борьбе за дружбу славянских и особенно в борьбе за дружбу украинского и польского народов.

Всю жизнь прожил в Галиции выдающийся писатель и общественный деятель Иван Франко. Он глубоко знал и любил историю и культуру польского народа, сотрудничал с польскими передовыми деятелями. Значительную часть своих произведений он написал на польском языке. Иван Франко был подлинным другом и доброжелателем украинского народа, видел залог его силы и возрождения в союзе и единстве с другими славянскими народами. Изучением творчества и деятельности Ивана Франко сейчас занимаются на Украине литераторы, историки, философы, языковеды. Об отношении Ивана Франко к польскому народу говорится в опубликованных работах ныне покойного академика Михаила Возняка, в работах А. Дея, А. Белоуса, Зеновии Франко (внучка писателя) и многих других.

Украинский народ, его лучшие представители всегда с большим уважением и любовью относились к культуре и языку польского народа. В изучении культурных связей еще мало сделано на Украине. Но работы академика Михаила Рыльского об Адаме Мицкевиче, статьи академика Михаила Возняка, работа Гр. Вервеса – «Адам Мицкевич в украинских переводах» (К., 1952), статьи Б. Бульского (г. Винница) о языке и стиле Марии Конопницкой и работы некоторых других авторов свидетельствуют о широких возможностях в освещении этого вопроса.

Особый интерес для историков Украины представляет изучение украинско-польских отношений в период между двумя мировыми войнами. То, что в состав довоенной Польши входили и украинские земли – Восточная Галиция и Вольнь – усиливает этот интерес. Польский народ в это время героически боролся за подлинную демократизацию страны, за налаживание добрососедских отношений с русским, украинским, белорусским и другими народами, вел борьбу против антинациональной политики правящей клики. В этой борьбе польского народа активное участие принимало население западноукраинских и западнобелорусских земель. За последние годы вышли работы, опирающиеся на большой фактический материал, главным образом львовских историков Б. Дудикевича, В. Асечинского, А. Карпенко, П. Иовы и других, в которых исследуются отдельные периоды и этапы совместной борьбы украинских и польских трудящихся на западноукраинских землях.

Важнейшим периодом в жизни всех славянских народов, в их борьбе за самостоятельность и укрепление дружбы была борьба против фашистских захватчиков. Боевое содружество славянских народов

проявлялось на фронтах и тылу врага – в партизанских отрядах. О совместной борьбе украинского и польского населения в партизанских отрядах на территории Украины и Польши говорится в статьях В. Клокова (Киев).

Коренные изменения, происшедшие в Польше в послевоенный период, – установление дружественных и добрососедских отношений с соседями, привлекли внимание историков Украины. Над рядом крупных проблем истории Польши сейчас работают историки Киева, Львова и других городов. Уже опубликовано ряд статей и брошюр, освещающих эти вопросы.

Ближайшими соседями украинского народа являются чешский и словацкий народы. Многовековая история этих народов, их связи и взаимоотношения являются широким поприщем для исследователей. В прошлом ничего не было сделано в деле изучения чешско-украинских связей. Начало изучения этих отношений положено в послевоенный период. В работе Н. Лелекача (Ужгород) затронуто ряд вопросов древней истории славянского населения на среднем Дунае. В опубликованной в 1955 г. работе [В.]Усенко (Киев), посвященной истории Закарпатья в 1917–1920 гг. и включению этого украинского края в состав Чехословакии.

Чешско-украинские отношения в новейший период затрагиваются главным образом по истории Закарпатья. В работах таких авторов, как И. Гранчак, В. Илько, М. Климпотюк говорится о совместной борьбе чехов, словаков и закарпатских украинцев против социального гнета, против реакции и фашизации страны, за установление дружбы с СССР.

В опубликованных работах историков Киева – В. Клокова, И. Петерса, И. Евсеева говорится о совместной борьбе чешского, словацкого, украинского и русского народов против фашистских оккупантов в годы войны. На Украине написано и защищено ряд диссертаций по новейшему периоду истории Чехословакии. Радует и то, что за изучение чехословацко-украинских связей и отношений взялись молодые, полные творческого энтузиазма историки.

В послевоенное время на Украине опубликовано ряд работ, относящихся к истории Болгарии. Это работы В. Жебокрицкого (Киев) о роли русского народа в освобождении Болгарии от турецкого ига, несколько его научных статей по истории балканских войн 1912–1913 гг. В Харькове в 1949 г. опубликована работа С. Сидельникова о воссоединении княжества Болгарии и восточной Румынии. Одесский историк М. Коровьянов опубликовал статьи о болгарском общественном движении 60–70-х гг. XIX ст. Ряд вопросов подняли в своих статьях львовские историки И. Беляневич, А. Бейлис и другие.

Следует однако отметить, что крайне недостаточно освещаются отношения и связи южных славян с украинским народом. То, что

сейчас делается и намечено сделать в ближайшее время должно в какой-то степени заполнить существующий пробел.

Освещение связей и взаимоотношений украинского народа с другими славянскими народами не только важная и почетная задача. Ее выполнение требует много внимания и труда и не только украинских историков, но и историков соответствующих славянских стран. Историки должны и могут внести гораздо больший вклад в освещение славных исторических традиций и тем самым будут способствовать дальнейшему укреплению дружбы славянских народов.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 834, арк. 1-11. Машинопис. Копія.

¹ Статті під такою назвою в бібліографічному довіднику «Федір Павлович Шевченко» (К., 1969) не виявлено.

№ 14

СТЕНОГРАМА ВИСТУПУ Ф.П. ШЕВЧЕНКА У ХОДІ ОБГОВОРЕННІ «ПРОГРАМИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ДЛЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТІВ» НА ЗАСІДАННІ ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР

Київ, 20-21 березня 1959 р.

Обговорення цієї програми буде як відповідна репетиція до обговорення проспекту багатотомної історії України. І я хочу сказати, щоб ті всі товариші, які вкладають цей проспект, поставились більш ретельно до своєї роботи, ніж автори програми, бо автори програми не стільки багато помилок допустили, як просто ляпсусів, так би мовити, технічних, які свідчать, що тт. допустили неохайність.

Про пояснювальну записку. Це фактично списування з I-го тому «Історії України». Вступ дуже широкий, в чому немає потреби.

Як приклад неохайності – «Боротьба між синами Володимира за великокнязівську владу». Це не дає правильного уявлення про феодальну боротьбу.

На стор. 7 «Захоплення земель Закарпатської Русі угорськими князями» – коли це відбулося – невідомо.

Є повторення: «Почато роздріблення древньоруської держави» на одній і тій же сторінці двічі повторюється про це. На стор. 9 про розгром угорських загарбників. Не можна розписувати подорож кожного князя. Заснування міст в Галичині і Волині відноситься до XIV ст. Краще написати просто – «Розвиток міст». Або є така формулювання «Боротьба за визволення Закарпатської Русі». Не було такої боротьби, і дослідники такої поки що не відкрили. Йшла боротьба між галицьким і угорським князями, але не за Закарпаття, а за Галичину.

Або «Культура південно-західних князівств» і «Слово о полку Игореве». Це пам'ятник не Південної Росії, а загальнооруської.

Визвольна війна 1648–1654 рр. подана дуже схематично і не зовсім послідовно. Ми не бачимо змін під час війни на Україні і в результаті цієї визвольної війни.

Деякі другорядні питання тут висувуються на перше місце. «Бій під Берестечком (червень 1651 р.)» Поразка козацького загону під Ріпками. Білоцерківська угода (вересень 1651 р.)»

Деякі формулювання невірні: «Утворення кримської народності», адже краще – формування або виникнення, а не утворення. Зате зникло питання про формування української нації.

Є формулювання двусмисленні: Розд. IX, §...* «Звільнення правобережної України від польсько-шляхетського панування».

І з мовного боку треба на дещо звернути увагу, але я на цьому не буду зупинятись.

«Наступ австро-угорської монархії на українську культуру», а далі (читає). Тут треба подумати над структурою. Але не в цьому справа.

При назві деяких параграфів автори дещо відмовились від творчого підходу, а взяли просто з I і II томів і перенесли сюди. Деякі назви параграфів застарілі.

Західноукраїнські землі незаслужено обійдено.

Я не погоджуюсь з установкою авторів, які вважають, що треба давати лише таку літературу, яка вийшла за радянський період. Невже викладач не зможе звернути увагу на спадщину, яка є в українській історіографії? Говорять, що треба було давати документи. Я погоджуюсь, але документальних збірників обмаль, майже одиниці. А де архівні матеріали? А де акти Південно-Західної Росії?

Автори непослідовні, якщо рекомендували «Нариси...», а Ястребова пропустили.

Література: М. Шагінян, Т.Г. Шевченко, М., 1947. А про Франка нічого немає, хоч вийшла величезна література. Так, безумовно, не можна до цього ставитись. Треба рекомендовану літературу переглянути і підібрати інакше.

Щодо сучасної літератури, потрібно підходити критично. Та література, яка була розкритикована і засуджена постановою ЦК КП(б)У від 1947 р., тут не повинна знайти відбитку. Довоєнний «Короткий курс» від 1940 р. і «Нариси...» не потрібно давати. Хоч це і марксистично писали, але формулювання застарілі. Краще слід читати Лазаревського і підходити до нього критично, а ось Гуслистого будуть приймати нібито за те, що потрібно.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 876, арк. 38–40. Машинопис. Копія.

---

* Так у тексті.

№ 15

ІЗ СТЕНОГРАМИ ОБГОВОРЕННЯ КНИГИ Ф.П. ШЕВЧЕНКА
«ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ
В СЕРЕДИНІ XVII СТ.» НА РОЗШИРЕНОМУ ЗАСІДАННІ
ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР

Київ, 8 червня 1960 р.

Тов. Ф.П. Шевченко: Тільки після відкриття К. Марксом об'єктивних законів розвитку людського суспільства історія стала справжньою наукою. Безперечним стало те, що розвиток всіх народів відбувається за єдиними законами. При цьому ніхто не забуває, що одні і ті ж закони розвитку суспільства в кожній країні, в історії кожного народу проявляються своєрідно, в різних формах, бо «при загальній закономірності розвитку у всій всесвітній історії ні трохи не виключаються, а навпаки, припускаються окремі смуги розвитку, які являють своєрідність або форми, або порядку цього розвитку», – писав В.І. Ленін (Твори, т. 33, стор. 421).

Відкриття основних законів розвитку суспільства не закрило шлях до всебічного і глибокого дослідження, як вважають догматики і механісти, а, навпаки, створило небувало широкі, справді наукові можливості для розуміння найскладніших історичних явищ в усій їх різноманітності і суперечності.

Класиками марксизму-ленінізму з усією переконливістю доведено, що національні відмінності, незважаючи на всю їх важливість, не можуть бути єдиними, а тим більше основними факторами, що впливають на розвиток людства. У взаєминах між народами завжди значно сильніше є те, що їх об'єднує, ніж те, що їх відокремлює. Історичний досвід також свідчить, що розвиток кожного народу проходить не відірвано від життя інших народів, а в постійній взаємодії і взаємовпливі. Історичний досвід також свідчить, що не ворожнеча, а мирне співіснування, зв'язки і дружба між народами була і є тими факторами, які насправді сприяли розвиткові суспільства.

Стосується все це історії всіх народів, а серед них українського та російського. Саме тому в марксистсько-ленінській історіографії завжди було і буде одним із важливіших місць належати проблемам, в яких розглядатимуться зв'язки між народами, складання і зміцнення дружби між ними, їх мирне співіснування і спільна боротьба за кращу долю людства. Такі теми тісно пов'язуються з сучасністю, і їх розробка сприяє зміцненню дружби між народами, яка стала основою могутності Радянської держави, рушійною силою соціалістичного суспільства, запорукою успішної побудови комунізму в нашій країні.

Споконвічні і різносторонні зв'язки, нерозривна дружба двох великих народів – російського та українського. Як свідчить історія – ця

дружба і нерозривний зв'язок двох народів-братів пройшла через різні етапи і досягнула високого рівня і значення в наші дні.

Українсько-російські зв'язки і взаємовідносини зайняли належне місце в радянській історіографії. Цій проблемі присвячено значну кількість праць. І все ж багато питань і періодів цієї проблеми ще не висвітлено. Та навіть в темах, які досліджувались, на мій погляд, є ще «білі плями». Саме до таких тем, в яких радянськими істориками проведена значна робота, але ще не все остаточно висвітлено, належить тема – зв'язки України з Росією в роки визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.

Визвольна війна українського народу та її наслідки стали переломним моментом в історії України. Багато суспільних явищ зникло в ході самої війни, інші тоді зароджувались і продовжували розвиватись. Результати визвольної війни на Україні дали себе знати і в наступні роки, її визвольними ідеями жило не одно покоління. Ця війна належить саме до тих історичних подій, які є вихідним пунктом для визначення рівня розвитку і внутрішньої природи різних класів, їх тенденцій і в наступні часи.

Не міг обійти періоду війни і я, досліджуючи російсько-українські зв'язки другої половини XVII ст. Був намір, що на зв'язках періоду визвольної війни, на воз'єднанні України з Росією зупинюсь коротко, а вся увага буде зосереджена на періоді після воз'єднання до 70-х років XVII ст. Але в процесі вивчення фактів і подій довелось відмовитись від попереднього плану. Поряд з опрацюванням матеріалів по другій половині XVII ст., була приділена увага і подіям визвольної війни, що і представлено у вигляді книги. Матеріали наступних періодів може теж колись буде видати.

Зв'язки і взаємовідносини між російським і українським народами не зайняли належного місця в дворянській і буржуазній історіографії. Можемо знайти лише окремі фрагменти, факти. Та це зрозуміло, бо ці історики розглядали минуле народу ізольовано від інших народів. Відносини між народами зводились до відносин між урядами і т. д. Українська буржуазно-націоналістична історіографія доклала багато зусиль до того, щоб сфальсифікувати українсько-російські зв'язки та відносини. Маються на увазі роботи В. Антоновича, М. Грушевського, В. Липинського та інших українських буржуазно-націоналістичних істориків, починаючи з кінця XIX ст. і тих, що зараз перебувають на службі міжнародного імперіалізму.

Не можна сказати, що відразу марксистсько-ленінська теорія буде правильно застосована при висвітленні багатьох проблем історії України та українсько-російських зв'язків. За роки радянської влади марксистсько-ленінська теорія зміцнилась у боротьбі з вульгаризаторськими тенденціями, спробами «поєднати» марксизм з різними буржуазними теоріями в боротьбі з догматизмом і начотництвом.

Переломним моментом в справі марксистського вивчення проблеми визвольної війни і возз'єднання України з Росією слід вважати середину 30-х років після відомих постанов ЦК ВКП(б) та Ради Народних Комісарів СРСР про викладання історії в школах. Після цього, напередодні війни з'явилися праці, в яких згадана проблема висвітлювалась з марксистських позицій. (Нариси історії України, вип. 4, стаття М.Г. Петровського, стаття А.З. Барабоє в журн. «Історик марксист», «Історія України», «Короткий курс» та деякі інші.)

Цій проблемі було приділено значну увагу під час підготовки до відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією. Вийшли в світ – «Історія Української РСР» т. I. з розділом про визвольну війну українського народу і возз'єднання України з Росією (автор І.Л. Бойко), колективна монографія на ту ж саму тему (автори К.Г. Гуслистий, К.І. Стецюк, В.А. Дядиченко, Л.І. Мишко та інші), монографії І.П. Крип'якевича, А.І. Козаченка, В.О. Голобуцького, а також інших авторів. Згадані роботи присвячені головним чином війні і ще мало уваги зв'язкам та відносинам між Україною і Росією в цей період. Спеціальна праця появилася в 1955 р., це праця О.К. Касименка – «Російсько-українські взаємовідносини 1648 – початку 1651 р.». Ця книга добре відома всім тут присутнім. Книга є значним кроком вперед в справі поглибленого вивчення проблеми. Та книга О.К. Касименка закінчується початком 1651 р.

Таким чином, мені не довелося починати все спочатку. Я мав попередників, до яких я прислухався і використовував їх висновки та положення. Та разом з тим з дечим не погоджуюсь, дещо уточнюю. Мені здається, що це допускається і навіть потрібна справа, коли для цього є підстави.

Ті, що читали мою роботу, могли помітити, що політичні та економічні зв'язки України з Росією я намагався подає на фоні тих подій, які відбувались в цих країнах. Робив це свідомо, бо зв'язки між народами залежать головним чином від внутрішнього становища в усіх країнах. Безумовно, що події, які відбувались в Україні та Росії в роки визвольної війни мали вплив на різнобічні зв'язки українського і російського народів.

Визвольна війна і зв'язки між Росією і Україною відбувались в період феодалізму. І це наклало на них відповідний відбиток. Можна сперечатись, коли і наскільки розвинулись на той час капіталістичні відносини в надрах феодалізму. Але я переконаний, що капіталістичні відносини проявлялись тоді в Росії і на Україні не як суспільний уклад, а як окремі, спорадичні випадки, в дуже примітивних та ембріональних формах і безумовно вони не мали впливу на події, не надавали їм відповідного характеру.

Для феодальної епохи характерний поділ суспільства на класи-стани. В.І. Ленін з цього приводу писав: «Відомо, що в рабському і феодальному суспільстві відмінність класів фіксувалась і в становому поділі

населення, супроводжувалась встановленням окремого юридичного місця в державі для кожного класу. Тому класи рабського і феодального (а також і кріпосного) суспільства були також і окремими станами. Навпаки, в капіталістичному, буржуазному суспільстві юридично всі громадяни рівноправні, станові поділи знищено (принаймні в принципі) і тому класи перестали бути станами. Поділ суспільства на класи властивий і рабському, і феодальному, і буржуазному суспільствам, але в перших двох існували класи-стани, а в останньому класи безстанові» (В.І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 92–93).

Отже, існування станів не заперечує поділ суспільства на класи, а є однією з форм класових відмінностей, зафіксованих юридично (див. В.І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 414–415). Поділ феодального суспільства на класи-стани сам по собі свідчить про те, що одні з них, виходячи з їх економічного становища, були пануючими, привілейованими, а інші – непривілейованими, гнобленими.

У класовому суспільстві, феодальному зокрема, в кожному класі, або стані певна група піднімається над загальною масою своїм матеріальним, службовим чи якимось іншим становищем. Стосується це козацького стану, де старшина виділявся із загальної маси козацтва. Верхівка була в інших станах. Тільки в умовах феодалізму було можливо, щоб, по суті, різні класи були вкриті одним ковпаком – становою організацією.

Безумовно, що згадані та інші явища, про які говориться в книжці, свідчать про складність соціальних відносин, про їх відмінність від тих, які були при капіталізмі і будуються зовсім на інших принципах. Скажу тільки, що ще мають місце випадки, коли простіші капіталістичні класові відносини пробують перенести на відносини, що існували при феодалізмі. Не може не викликати здивування «зникнення» в історичних працях класів-станів на Україні після визвольної війни, хоч вони існували в усіх сусідніх країнах.

В цьому відношенні я не відкриваю нічого нового, а тільки, виходячи з положення класиків марксизму-ленінізму, говорю про те, які зміни сталися на Україні в становищі станів в роки війни (шляхти, козацтва, селянства і т. і.). Зміни в становищі і ролі станів ще не означали виникнення іншого соціально-економічного ладу. Ці зміни відбувалися в рамках феодального ладу. Кожен раз підкреслюю і наводжу приклади, що становими привілеями не всі однаково користувались, так само, як в стані непривілейованому не всі відбували одні і ті ж повинності.

Дуже важливим є те, який зміст вкладається в розуміння народно-визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. Є це війна проти іноземного гніту, конкретно проти польсько-шляхетського колоніального гніту. Була це за своїм характером національно-визвольна війна проти політичного та економічного панування іноземних загарбників, за вільний розвиток народу.

Характер і наслідки національно-визвольних війн залежать від епохи, в яку вони відбуваються. Якщо такі війни відбуваються в епоху феодалізму, їх метою є зберегти народність, її суверенність, ліквідувати іноземний гніт, який є носієм самих жорстоких форм гніту в політичному, економічному та культурному житті, відстояти все те, що відповідає умовам розвитку суспільства даної країни, народу. Така боротьба є прогресивним явищем в історії. Коли така боротьба закінчується перемогою, в країні відбуваються повні зміни в політичних та економічних відносинах. Глибина і характер цих змін майже виключно залежить від ступеня активності широких народних мас, від того, наскільки послідовний той клас, який очолив боротьбу.

Широка і активна участь трудящих мас у національно-визвольній боротьбі надає їй всенародного, більш послідовного характеру. Але це не призводить до ліквідації існуючого феодального ладу, а тільки до заміни одних порядків, форм іншими, більш прогресивними ніж ті, що були при іноземних загарбниках. Але плоди перемоги над іноземними загарбниками пожинають головним чином експлуататори.

Національна визвольна боротьба відрізняється від інших народних рухів в період феодалізму, зокрема від селянських війн, як своїм характером, так і об'єктивною метою, а також рушійними силами.

В своїй роботі ми не раз зупинялись на рушійних силах визвольної війни 1648–1654 рр. Зазначалось, що «основну рушійну силу становили кріпосне селянство, рядове козацтво і міські низи» (стор. 92).

Підкреслюється в роботі те, що «селянство, як найчисленніший клас при феодалізмі, за дуже короткий час стало основною силою у визвольній війні» (стор. 110). В роботі говориться про те, яку і чому саме позицію зайняло селянство у визвольній війні.

Своєю стихійною, але рішучою боротьбою проти феодального гніту під час визвольної війни селянство внесло в неї відповідний колорит.

Визвольна боротьба в зв'язку з цим набирає ряду рис, характерних для селянських війн.

Я поставив собі за мету розібрати вирішальну роль народних мас у визвольній боротьбі українського народу. Починаю свою книгу словами: «У тридцять роки сімнадцятого століття на Україні точилась жорстока боротьба трудящих проти феодального гноблення. Жодна з європейських країн не знала у другій чверті XVII століття таких масових виступів пригноблених проти гнобителів» (стор. 15).

Говорю про поглиблення класових суперечностей релігійними і національними... «що “Антифеодальний характер боротьби українського народу яскраво проявився в роки визвольної війни”» (стор. 59).

Говорю про участь в повстанні різних груп населення.

На 110-й стор. зазначаю «кріпосне селянство і соціальні групи, що примикали до нього, стояли на найнижчому щаблі феодальної

суспільної драбини. Вони рішуче виступали за зміцнення станового поділу, за усунення самої назви нижчого стану». «Здоровий вандалізм селянської війни, – писав Ф. Енгельс, – є прогресивним явищем в епоху феодалізму. Борючись проти феодального гніту, селяни дивились не назад, а вперед».

Розбурхана селянська стихія не знала меж, знищуючи на своєму шляху не лише польських, а й українських світських та духовних феодалів.

Говорю, що антифеодальна боротьба мала вплив на політику старшинських кіл, що російський уряд був стурбований, що полум'я може перекинутись з України в Росію.

Далі говориться про козаків і їх антифеодальний напрям боротьби, про селян (стор. 215–284), про міщан.

Критикуючи теорію «безкласовості» (стор. 233–234), говорю про різні форми класової, сословної боротьби на Україні (стор. 246–254).

Селянство в союзі з козацтвом внесло вирішальний вклад у розгром іноземних загарбників, справу ослаблення, а то і знищення найбільш тяжких форм феодального гніту. Але селянство, в силу своєї класової природи, не могло встановити свою «диктатуру» в ім'я знищення феодального ладу.

Але і після визволення країни від іноземних загарбників селянство залишається найбільш експлуатованим і безправним класом-станом. Отже, своєю участю у визвольній війні селянство тільки розчищає ґрунт для панування «своїх» експлуататорів, які, освоївшись з новим становищем, майже нічим не відрізняються від іноземців. Селянство знову піднімається на боротьбу, але ця боротьба об'єктивно стає вже вищим щаблем, бо вона не затуманюється національно-релігійними та іншими факторами.

Визвольна війна належить до числа визначних політичних подій. Розглядаючи її саме як таку, я вважав за потрібне розкрити положення В.І. Леніна, який писав про те, що «Все великие политические перевороты разрешались энтузиазмом передовых отрядов, за которыми стихийно, полусознательно шла масса. Иначе развитие и не могло идти в том обществе, которое было придавлено царями, помещиками, капиталистами» (В.І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 148–149).

Передовий загін – це не одне і те ж саме, що рушійні сили руху, хоч і є їх складовою частиною. Виникає питання, а чи був такий передовий загін у визвольній війні 1648–1654 рр.? Вважаю, що таким передовим загonom у визвольній війні було козацтво.

Під козацтвом слід розуміти не лише реєстровців і вихідців із Запоріжжя, а також сотні тисяч людей найбільш досвідчених у військовому відношенні, з певними традиціями боротьби проти феодального і національного гніту, з своєю організацією. Походженням, своїм становленням козацтво було близьке до селянства і міських жителів. Козацтво приваблювало широкі народні маси, які намагалися

здобути і для себе козацькі «вільності». Роль козацтва, його чисельність і значення дуже вирости в ході визвольної війни.

В своїй роботі я говорю про союз (див. стор. 159) прогресивних сил, що склався в ході визвольної війни і дав можливість кілька років вести визвольну боротьбу і здійснити возз'єднання України з Росією. Але при цьому я зазначаю, що кожен клас, соціальна група йшли до спільної мети своїм шляхом, виходячи з своїх класових інтересів. При цьому виходив із положення В.І. Леніна, який писав, що в ході боротьби з'ясовується, що один «клас або верства не хоче або не може йти так далеко, як другий, що на ґрунті здійснення "спільних", (ніби спільних) завдань розгортаються запеклі сутички за Спосіб їх здійснення» (В.І. Ленін. Твори, т. 12, стор. 353).

Виходячи з цього ленінського положення, в роботі не обмежуюсь тільки показом ставлення окремих класів до шляхетської Польщі та до питання возз'єднання України з Росією, але старався показати навіть в межах одного класу, групи, зокрема старшини, їх конкретне ставлення до різних питань. Старався подати це не в статичці, а в рухові, знайти для цього відповідні причини.

У боротьбі проти польсько-шляхетського гноблення не припинялась класова боротьба в українському суспільстві, боротьба гноблених проти гнобителів. Про це в роботі говориться на десятках сторінок. Показую не тільки боротьбу селянства проти феодального гніту, але також боротьбу між іншими станами. Виходив при цьому із відомого висловлювання Ф. Енгельса.

Зупиняюсь і на питаннях складання української державності в роки визвольної війни, розкриваю класову суть, її роль в українсько-російських зв'язках і у вирішенні питання про возз'єднання України з Росією. Вважав за потрібне відзначити роль народних мас в ліквідації польсько-шляхетського державного апарату. Та разом з тим показав, що класи не залишались байдужими до створення української державності.

В роботі старався показати творчу роль народних мас в історії, їх розуміння і шляхи розв'язання проблем, які тоді стояли. Не хотів обходити і ролі особи, зокрема такої видатної, як Богдан Хмельницький. Це він в складні часи шукав і знаходив шляхи для розв'язання багатьох важливих проблем, і який не є великий Б. Хмельницький та його соратники, я намагався показати їх зв'язок з певним класом, з його інтересами. Залежно від ролі, яку відіграє певний клас в історичному процесі на конкретному етапі, він висуває і відповідних діячів. Не хотів зображувати Б.Хмельницького в одному, а значить плоскому плані. Хотів, щоб він більше нагадував людину з усіма її радостями і перемогами, вболіваннями і шуканнями, невдачами і помилками, навіть з людськими слабостями.

Та ще раз хочу сказати, що багато із згаданих і інших питань в роботі присвячені зв'язкам двох народів, є лиш фоном. Можу погодитись з

критиками, які підміняють, що цей фон блідий або не гармонує з усією картиною зображуваного.

Основна мета книги – розкрити характер, значення і наслідки політичних та економічних зв'язків України з Росією в середині XVII ст.

В своїй роботі я не міг абстрагуватися від того, що мова йде про політичні та економічні зв'язки епохи феодалізму. Феодальні відносини і порядки не дуже-то сприяли розвиткові взаємовідносин між народами і країнами. І коли відповідні відносини існували, то було це викликано необхідністю, а не з волі і бажання окремих людей.

В роботі показую, що в класовому суспільстві взаємовідносини переломлюються через призму класових інтересів. Різна роль класів-станів і різних груп. Мені здається, що я на основі фактів довів, що всі групи населення, які приймали участь у визвольній війні, стояли на ґрунті зміцнення зв'язків України з Росією і відстоювали возз'єднання. Не бажання окремих осіб, не їх діяльність, а стремління класів, об'єктивні умови були причиною возз'єднання України з Росією. Тут не було ніякої випадковості або тимчасовості, як думали-гадали деякі історики.

В роботі показую, що зв'язки політичні та економічні між Україною та Росією відбувались в умовах, коли ламались старі традиції, нав'язані Україні польсько-шляхетським пануванням в умовах війни, яка ніколи не сприяє нормальним зносинам між країнами. Відбувалось це в умовах, коли на Україні влада перейшла до людей, які раніше мали дуже мало відношення до політики, коли в Росії велась гостра боротьба між різними групами правлячої верхівки. Мало все це вплив і на зносини України в Росією.

Складні міжнародні відносини та зміни, які вносила в них визвольна війна, давали багато міркувань для політиків того часу обох сторін. Справа ускладнювалась тим, що Росія ще з передвизвольної війни була зв'язана різними міжнародними договорами. І в той же час Україна в силу Зборівського і Білоцерківського договорів не могла остаточно порвати з Польщею.

Питання про возз'єднання України з Росією в силу різних причин не тільки затягувалось, а проходило через кілька етапів, висувались різні проекти з обох сторін. Обидві сторони шукали шляхів до подолання перешкод, що стояли на шляху до єдності, ліквідували ряд непорозумінь, які породжувались різними причинами. Не все йшло так гладко, як хотілось цього сучасникам, не так, як бачать це все деякі історики.

Економічним зв'язкам України з Росією напередодні і під час війни присвячено значну частину книги. Тут не тільки зібрано новий фактичний матеріал, розглядаються не тільки торгові зв'язки, але також різні інші форми відносин економічного характеру. Показано також ті корінні зміни, які відбувались в галузі економічних зносин завдяки визвольній війні українського народу.

При висвітленні економічних зв'язків керувався важливим положенням В.І. Леніна про те, що «питання про ринки» треба звести із сфери марних спекуляцій про «те, що можливе» і про «те, що повинно бути» на ґрунті дійсності, на ґрунті вивчення і пояснення того, як складаються російські господарські порядки і чому вони складаються саме так, а не інакше». (В.І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 92).

У роботі доводиться, що навіть в ті далекі часи нормальні економічні відносини могли розвиватися на основі взаємовигоди. В роботі говориться не взагалі про економічні зв'язки, а розкривається їх класовий зміст.

У роботі показано, що економічні зв'язки в роки визвольної війни набирають особливого значення, що вони відіграли важливу роль в справі вирішення питання України з Росією.

При висвітленні піднятих питань я виходив з марксистсько-ленінських положень, старався свої твердження і висновки оперти на факти. Період визвольної війни та возз'єднання України з Росією належить до тих періодів, які багаті фактами. Доводилось мати справу з фактами, взятими з різних джерел, в яких події минулого висвітлюються через призму поглядів певних класів, соціальних груп, партій і окремих осіб. При цьому намагався взяти факти в їх цілому, в їх зв'язку, зіставляти факти не з ідеєю, а з іншим фактом. Не завжди вдавалось цього досягнути. Але прочитавши мою книгу, ніхто не скаже, що я спеціально обійшов якийсь факт. Щоб не йти на поводу у фактів, старався в кожному окремому випадкові показати своє ставлення до нього, пояснити його.

Описувати події давно минулих літ дуже легко, бо все тут вирішує сама історія. В 1937 р. В.І. Ленін писав: «Коли дивишся назад, на боротьбу вже закінчену (принаймні, закінчену в її прямій безпосередній формі), тоді нема нічого легшого, розуміється, як обрахувати загальний підсумок з різних, суперечливих одне одному, ознак і симптомів епохи. Результат боротьби вирішує все відразу і дуже просто усуває всякі сумніви» (В.І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 9–10).

Виходячи з цього, мені здається, що історик повинен не тільки писати, що сталося, але що далеко складніше, як воно сталося. Таку спробу я і зробив.

Роздавались голоси, що я вступ у книзі використав для того, щоб дати поучення для своїх колег-істориків. Це прикрє непорозуміння. У вступі я не хотів викладати, що мені хотілось показати в роботі, бо знаю, що бажання часто розходяться з можливістю їх здійснення. Не хотів говорити про те, що я показав в роботі, бо про це читач сам дізнається. Вважав доцільним сказати, з яких настанов я виходив при висвітленні піднятих питань про структуру роботи.

Хто читав книгу, той міг запримітити, що не в усіх своїх твердженнях і висновках я був дуже категоричним. З самого початку, у вступі я висловив думку, що ряд висунутих положень мають дискусійний

характер, що можливо не всі твердження достатньо обґрунтовано доведено. Впевнений, що достанеться мені за все це від товаришів у порядку обговорення та дискусії.

Думаю, що ще більше і заслужено мені дістанеться за ті справжні недоліки і помилки, які мають місце в моїй роботі.

Хочу тільки зазначити, що наскільки я пам'ятаю, це перша монографія, яка обговорюється після виходу з друку на Вченій раді нашого інституту. Сподіваюсь, що цей перший блин не стане комом. Тим більше, що обговорення відбувається трохи в незвичайних умовах.

Сказати все про свою роботу в невеликому вступному слові немає можливості. Та може присутніх товаришів цікавлять ряд інших питань, які я обмину, а тому на них готовий відповісти.

ГОЛОВА: Які запитання до Федора Павловича?

Проф. ГУСЛИСТИЙ: У мене кілька запитань.

1) Ви знаєте, що ми з 1954 року відмовилися від терміну «приєднання». Були у нас дискусії, були розходження, а все ж таки був визнаний більш правильним термін «возз'єднання». Ви вводите без всякого пояснення термін «приєднання».

2) Ви назвали ряд робіт і кажете, що кожна робота є кроком вперед в розв'язанні того чи іншого питання в теоретичному відношенні. Мені б хотілось, щоб ви коротко сформулювали, чому вважаєте, що ваша робота «Політичні і економічні зв'язки України з Росією в середині XVII століття» в теоретичному плані становить крок вперед.

(Тов. Ф.П. Шевченко: «Я нічого про це не говорив»).

- Ви сказали, що кожна робота повинна бути кроком вперед.

3) Ви говорите, що кожна війна – це ненормальне явище. Як це розуміти щодо визвольної війни. Що війна ненормальне явище?

4) Ви говорите, козацтво клас-стан. Стан – це для мене зрозуміло, але коли взяти козацтво в цілому, то в чому його ознака, як класа? Ви в роботі не пояснюєте.

І останнє. Коли як говорите про Польщу, ви кажете – панівні класи Росії, Польщі, України. Скільки там було панівних класів, які саме панівні класи?

Тов. ЛОСЬ: Ви говорите, що в епоху феодалізму були прогресивні класи-стани (множина). Які ці прогресивні класи-стани? (В множині).

Проф. РУБАЧ: Федір Павлович в своєму слові сказав, що ряд проблем чи питань є дискусійними. Я би хотів знати конкретно, які, хай не всі, а хоч основні питання ви вважаєте дискусійними?

Ви сказали – можливо у мене є помилки. Може Ви зазначите найбільш важливі помилки, що Ви вважаєте за помилки?

ГОЛОВА: Слово має тов. Слинько.

Тов. Слинько: Мені хотілось би знати попередній план Вашої роботи, чому ви повернулися до цього, чи може архів не дозволив?

ГОЛОВА: Більше немає запитань? Слово для відповіді має Ф.П. Шевченко.

Тов. Ф.П. Шевченко: Відповідаю.

Коли Кость Григорович уважно читав мою роботу, він міг би помітити, що в роботі вживаються терміни: воз'єднання, об'єднання, входження, з'єднання і приєднання. Я виходив з того, що всі ці терміни вживаються в тезах, а тому вони мають право на існування.

Що торкається терміна «приєднання», то я вважав, що цей термін менш відповідає, ніж термін воз'єднання. Справа в тому, що тут я не вкладав ніякого нового змісту з літературного боку, неприємно, коли на одній сторінці різні терміни – через це я дав термін приєднання, але ніякого нового змісту тут не вкладав, всі ці п'ять термінів вживаються за один.

Про крок вперед в моїй роботі. Я, як бачите, і у виступі був скромним, я не говорив, що вона є кроком вперед, я знаю, що дехто вважає мою роботу кроком назад, але це не так. Тут навіть дехто вважає, що вона є кроком в болото націоналізму, але я з цим не згодний, можливо тут топтання на місці, але крок назад – цього сказати не можна. Поки що я стою за трибуною, а потім буде видно, куди я зроблю крок.

А щодо війни, якщо можна мирним шляхом вирішувати, але кинулись на цей шлях, то бувають випадки, коли війна необхідна, я на це звертаю увагу, але війна в людському житті не потрібна, мир між людьми – це нормальне явище, а не війна.

Коли я говорив про економічні зв'язки, я казав, що вони можуть розвиватися нормально в мирний період, а війна викликається необхідністю.

Ще в свій час Маркс і Ленін говорили про стан – козацтво. Я в роботі пишу, що в роки війни почав розвиватись новий стан на Україні – козацтво, воно складало стан. На цю тему можна говорити довго, я вважаю, що до війни такого стану не було.

Я говорю про стан-клас у феодальному розумінні, коли часто колпаком юридично прикрита людина з положенням. Чому брати ізольовано стан козацький? Візьміть стан шляхетства. В юридичному відношенні не відрізнявся Потьомкін від замухришки Ноздрьова, а в соціальному відношенні між ними була велика різниця, між тим же Потьомкіним і якимось Афанасієм Івановичем чи Пульхерією Іванівною.

Третє сословіє – стан. Тому я говорю про клас-стан в феодальному розумінні. Не можна переносити категорії на феодальний стан. І там і там класи, але класи міняються, як вони змінились в умовах соціалістичного суспільства.

Панівні класи Росії і Польщі. Безумовно, якщо вважати, що були тільки дворяни, то це був один клас. Але я до панівних класів зараховую і духовенство. Теж саме і в Польщі. Тому я говорю про панівні класи. Це стосується різних категорій. І те ж саме було і в інших країнах (Франція і інші країни).

Далі питання – прогресивні класи-стани. Дійсно я вважаю, що при феодализмі існує не один прогресивний стан, клас. Я кажу в роботі, що прогресивним станом було селянство, козацтво, міщани. Духовенство я вже ділю на дві групи – вищу і нижчу. Але теж як стан, воно одне.

Питають – що дискусійне в роботі? Цим питанням мене ставлять в незручне становище. Кожного разу я кажу, що є питання, які вимагають дальшого опрацювання. Може я й помиляюсь. Ось про класи, стани. На ці питання більше треба звернути уваги. Це і значить, що в роботі є питання, які мусять бути ще більш опрацьовані. А від цього росте книга, а ви знаєте, як до цього відноситься видавництво.

Про свої помилки. Кожна людина, коли пише, вона не помиляється, бо вона вважає, що правильно пише. Так і я в тому числі. Я вважаю, що недоліки є в роботі, а помилки кожний сам собі не приписує, а інші указують на помилки, а людина чи погоджується чи ні. Якщо у мене є помилки, тим більше політичні, націоналістичні, навіть, як хтось сказав, в душі – «ще не вмерла Україна», то я вважаю, що про такі помилки обов'язково треба говорити з трибуни, а не по коридорах, на вулиці, в сквері. Мою роботу читали до друкування, і після друкування. Таких помилок в цьому розумінні я вважаю, у мене немає, може вони мають місце, але я сам собі приписувати їх не можу, а недоліки у мене є, я міг би назвати їх десятки, я знову прочитав свою роботу, недоліків там досить багато, але я про них не сказав, можливо з цієї трибуни хтось мене похвалить саме за те, що я вважаю недоліком.

Іван Іванович!¹ Ви говорите про попередній план. Справа в тому, що я писав про другу половину XVII ст., робота вийшла величенька, півсотні аркушів. Стало питання про друкування, я вирішив друкувати першу вступну частину. Коли б мені дали творчу відпустку на 4 місяці, я б переглянув, дещо доповнив і робота була б закінчена. Для цього мені треба було написати вступну главу і про соціально-економічне становище, а також третю главу.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 968, арк. 3–24. Машинопис. Копія.

¹ І.І. Слинько.

№ 16

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 12

РОЗШИРЕНОГО ЗАСІДАННЯ ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР З ОБГОВОРЕННЯ КНИГИ Ф.П. ШЕВЧЕНКА «ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ В СЕРЕДИНІ XVII СТ.»

Київ, 8, 10, 13, 14 червня 1960 р.

СЛУХАЛИ: Обговорення праці Ф.П. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.».

УХВАЛИЛИ:

Обговоривши монографію Ф.П. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.», Вчена рада відмічає велику політичну і наукову актуальність теми дослідження. Монографія Ф.П. Шевченка є наслідком багаторічної роботи автора і являє собою ґрунтовне наукове дослідження, що базується на вивченні великого документального матеріалу та історичної літератури. Автор наводить чимало нових даних, що є наслідком дослідження ним архівних джерел.

Виходячи з засад марксистсько-ленінської методології, автор глибоко аналізує соціально-економічний розвиток та класову боротьбу на Україні в середині XVII ст. В роботі на конкретному історичному матеріалі в цілому вірно розкриваються ідейні спрямування «Тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією».

У роботі Ф.П. Шевченка дано наукову розробку ряду важливих питань російсько-українських відносин часів визвольної війни 1648–1654 рр. та возз'єднання України з Росією. На основі аналізу великого документального матеріалу автор докладно розкриває посилення економічних і політичних зв'язків Росії і України в середині XVII ст. Великий фактичний матеріал, зокрема, наведено з питань торговельних зв'язків між Росією і Україною, а також дипломатичних зносин між ними.

У монографії широко висвітлена участь народних мас – селянства, рядового козацтва і міських низів – у Визвольній війні проти шляхетської Польщі та проти соціального гніту польських та українських феодалів.

У роботі докладно досліджено становище окремих класів і соціальних груп та показані зміни, які принесла в цьому відношенні визвольна війна. Ґрунтовно проаналізовано соціальний і національний склад козацького війська і джерела його комплектування. Зокрема, автор яскраво показав участь у визвольній війні представників інших народів. В книзі показано значення антифеодальної боротьби народних мас для послаблення феодального гніту, а також зміни у становищі міського населення. Події Визвольної війни автор розглядає в зв'язку з класовою боротьбою; в книзі яскраво показано експлуататорську суть феодальної верхівки на Україні.

Автор докладно характеризує зовнішню політику Російської держави та поряд з висвітленням ролі народних мас у боротьбі за возз'єднання України з Росією показує ставлення різних груп панівного класу в Росії і на Україні до питання возз'єднання та позитивну роль Богдана Хмельницького в досягненні цієї мети. Значна увага в книзі приділяється іншим питанням зовнішньополітичної обстановки в Східній Європі часів визвольної війни.

Разом з тим вчена рада відмічає наявність в книзі Ф.П. Шевченка істотних недоліків, що знижують її наукову цінність.

Обґрунтовуючи у своєму дослідженні правильну тезу про класовий характер української державності середини XVIII ст., автор в той же час припускає помилкове твердження про те, що влада старшини ніби то була фактично і юридично владою більшості населення. Вчена рада приймає до відому заяву автора, що це формулювання є наслідком його недогляду під час друкування книжки.

Широко показуючи у своїй роботі боротьбу селянських мас проти феодального гніту, автор в окремих місцях недостатньо чітко формулює цілеспрямованість цієї боротьби.

Наводячи в книзі факти взаємовпливу антифеодальної боротьби народних мас Росії і України, автор в той же час безпідставно твердить в одному з місць своєї праці про відсутність такого взаємовпливу.

Автор невірно вважає, що в перші місяці Визвольної війни Б. Хмельницький недостатньо виразно і послідовно діяв у напрямку здійснення возз'єднання України з Росією і в такому аспекті розглядає лист гетьмана від 8 червня 1648 р. до російського уряду.

Грунтовно розглядаючи відносини Росії і Польщі в зв'язку з союзом Б. Хмельницького з татарами, автор підкреслює настороженість російського уряду щодо становища на півдні, але помилково вважає, що російський уряд в перші місяці війни був готовий виступити спільно з польським урядом проти татар, а значить і проти повсталого українського народу.

Невірним є твердження автора про те, що в 1651 р. посилились протурецькі настрої серед певних кіл не лише старшини, але й рядового козацтва.

У роботі також зустрічаються нечіткі і суперечливі формулювання. Зокрема, автор припускає це в питанні про ставлення Б. Хмельницького до Туреччини і ін. Поряд з терміном «возз'єднання» автор вживає в ряді місць термін «приєднання» України до Росії, хоч в історичній науці визнано правильність терміну «возз'єднання».

У ряді місць автор, в зв'язку з некритичним ставленням до джерел, робить необґрунтовані висновки і не дає відповідних коментарів; це, зокрема, має місце в тому випадку, коли автор переказує чутки про наміри Хмельницького піти походом на Російську державу. Недоліками книги є також відсутність в ній ґрунтового історіографічного вступу.

Вчена рада відзначає, що поява істотних недоліків в монографії Ф.П. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» є наслідком того, що автор без достатньої відповідальності поставився до підготовки і видання своєї монографії, що є неприпустимим у науково-дослідній роботі історика.

Вчена рада разом з тим відзначає:

а) Неуважне ставлення відділу історії феодалізму до наукової апробації праці Ф.П. Шевченка, всі члени відділу, які читали і обговорювали рукопис книги, ознайомились з ним поверхово і не відзна-

чили тих істотних недоліків, які мав цей рукопис, а зав. відділом історії феодалізму проф. В.О. Голобуцький, який до того ж був і автором позитивної рецензії на рукопис цієї книги для Вид-ва АН УРСР, пройшов осторонь зазначених істотних недоліків.

б) Недостатнє глибоке вивчення і обговорення рукопису книги при рекомендації до друку вченою радою Інституту (голова О.К. Касименко) та неухважне ставлення до редагування книги її відповідального редактора академіка І.П. Крип'якевича.

Вчена рада відзначає, що в ході обговорення книги Ф.П. Шевченка багатьма науковцями було піднято ряд важливих питань, висловлено чимало цінних зауважень і пропозицій, врахування яких сприятиме більш глибокій розробці і висвітленню проблеми російсько-українських зв'язків.

Разом з тим вчена рада вважає неправильною і неприпустимою поведінку окремих товаришів, коли вони замість об'єктивного наукового аналізу монографії Ф.П. Шевченка вносили в обговорення елементи тенденційності й односторонності, а деякі з них огульно обвинувачували автора в ідеологічних збоченнях.

Вчена рада вважає за необхідне розробити заходи щодо корінного поліпшення обговорення і схвалення робіт до друку. Зокрема, зобов'язати авторів та відділи переглянути роботи, які вже рекомендовані до друку чи то знаходяться у видавництві.

Рекомендувати Ф.П. Шевченку виступити з статтею з питань, що були предметом обговорення і критики його монографії на вченій раді.

Вважати за доцільне вмістити в «Українському історичному журналі» інформацію про обговорення праці Ф.П. Шевченка.

Вчена рада звертає увагу всього наукового колективу Інституту на необхідність значного піднесення науково-теоретичного рівня досліджень і відповідальності за них авторів і всього колективу, більш високої вимогливості і принциповості до всіх праць, що готуються в Інституті.

Науковий архів Інституту історії України НАН України, оп. 1, спр. 959, арк. 58-62. Машинопис. Копія.